

ÉDES ANYANYELVÜNK

II. ÉVFOLYAM 3. SZÁM
1980. JÚLIUS-SZEPTEMBER
ÁRA: 8 FORINT

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem

A tartalomból

Aczél György:
Demokrácia
és nyelvművelés

Így írunk mi

Névdívatbemutató

Vadhajtások

Képszerűség hibákkal

Útmutató
a tanulmányi verseny
magyar nyelvi
pályatételeinek
kidolgozásához

Egy kis csiszolás

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint

a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:

Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepe Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:

Budapest,

Majakovszkij u. 99.

1077

Telefon: 210-720

Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyed-
évenként

Egy szám ára: 8 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a hírlap-
kézbesítő postahivata-
loknál és a Posta Köz-
ponti Hírlapirodánál
(postacím: Budapest, V.,
József nádor tér 1.
1900) közvetlenül vagy
postautalványon, vala-
mint átutalással a KHI
215-961 62 pénzforgalmi
jelzőszámra. Előfizetési
díj: félévre 16 Ft, egy
évre 32 Ft. Külföldiek
részére előfizethető a
„Kultúra” Könyv és
Hírlap Külkereskedelmi
Vállalatnál, H-1389
Budapest, postafiók 149.

Szólóki Nyomda

Felelős vezető:

Gombkötő Béla igazgató

INDEX: 25 224

HU ISSN 0139-0457

Arról vagy attól koldulunk?

Erdekes kérdést vetett fel
nemrég egy „önkéntes nyelv-
művelő”. Ezt olvasta — még
a tavasszal — a Népszabad-
ságban: „Ha jó napot fogok
ki, tíz perc alatt annyi glosz-
zatémába botlok, hogy attól
koldulok.” Először is — írja
levelében —, nem attól kol-
dulok, hanem — tudtommal
— arról, vagy népiesen ar-
rul. Aztán az arról koldul azt
jelenti: kellemetlenség, baj a
következmény, a sok glossza-
téma pedig egyáltalán nem
baj az írónak.

Nos, az utóbbiról ne vitáz-
zunk, esetenként lehet gond,
baj a sok téma is, hát még
ha valami „rázós” kérdést
piszkál az író. Bizony lehet,
hogy arról koldul.

Eredetileg valóban csak
arról, arról koldul formában
volt használatos ez a szólás.
Például: Megütlek, hogy ar-
ról koldulsz. O. Nagy Gábor
magyarázata szerint az éne-
kes koldusok kezdetleges rig-
musaikban azt adták elő, azt
mondták el, milyen szeren-
csétlenség érte őket; miért
nem tudnak dolgozni, miért
kell koldulniuk. Arany János
is ezt írja a Nagyidai cigá-

nyokban, a két cigány, Mok-
ra és Csucsuj küzdelméről:
De úgy vágta Mokrá, Csucsuj
a homokra, Hogy azóta
mindig arról koldul Mokra.

Énekes koldusokkal azon-
ban már sok évtizeddel ez-
előtt is ritkán találkoztunk;
érthető hát, hogy az arról kol-
dul kifejezés értelmetlennek
látszott, s az arról formát
egyre gyakrabban váltotta
fel az attól, azaz az ütéstől,
a szerencsétlenségtől koldul.
De az eredeti forma valóban
az arról koldul, nem az attól
koldul.

Ami engem illet, én csak
ezt a régi, eredeti formát
használtam eddig, s valószí-
nű, hogy a jövőben sem te-
szek másként. Annak ellené-
re, hogy kitűnő Értelmező
Szótárunk (a koldul címszó
‘árgyalásakor’) a két formát
(arról vagy attól koldul) azo-
nos értékűnek, érvényűnek
tartja. Igaz, hogy ma már
nincsenek énekes koldusok,
akkor arról koldulnak, hogy
mi érte őket. De hovatovább
koldusok sincsenek, tehát az
attól koldul sem világosabb,
logikusabb a mai ember szá-
mára, mint az arról koldul.

Ha viszont az utóbbit meg-
őrizzük, ezzel fenntartjuk az
emlékét egy régi, már elavult
szokásnak.

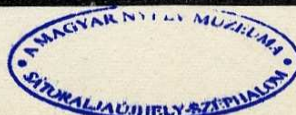
Különb is nyelvünk tele
van hasonló logikátlanak
látszó formákkal. szerkeze-
tekkel.

A ról, -ről határozórag-
nál maradvá: az se különösen
„logikus”, hogy valami a
nagyapánkról maradt ránk.
Miért róla? Azt is mondjuk,
mondhatjuk persze, hogy a
nagyapánktól maradt ránk. a
nagyapánktól örököltük, de
mégis az előbbi a hagyomá-
nyosabb. Aztán: azt is szok-
tuk mondani, hogy ez meg ez
az orvosság fejfájásról való,
fejfájásról jó. Ez is patiná-
sabb, mint a fejfájásra, fej-
fájás ellen. A miről jó? (=
mire, mi ellen használatos)
ugyan valószínűleg már
nyelvjárási szintre húzódtott
vissza, de — úgy gondolom
— nem kell róla lemondani,
érdemes őrizni, mint nyelv-
vünknek — éppen szokatlan-
ságánál fogva — kedves,
hangulatos jelenségét.

Lőrincze Lajos

Tartalom:

Lőrincze Lajos: Arról vagy attól koldulunk? — — — — —	B/II
Aczél György: Demokrácia és nyelvművelés — — — — —	1
Tompai József: Lassabban a kitagadással! — — — — —	2
Kemény Gábor: Így írunk mi — — — — —	2
A. Molnár Ferenc: Magyar nyelvemlék — bélyegen — — — — —	3
Bíró Agnes: Névdívatbemutató — — — — —	4
Grétsy László: Vadhajtasok — — — — —	5
Raisz Rózsa: Kaffka Margit érzelmekifejező mondatai — — — — —	6
Szabó Géza: „Nézd meg az anyját...” — — — — —	6
Rónai Béla: Képszerűség hibákkal — — — — —	7
Szende Aladár—Fábián Pál—Fülöp Lajos: Útmutató az Országos Közép- iskolai Tanulmányi Verseny 1980/81. tanévi magyar nyelvi pályá- teteleinek kidolgozásához — — — — —	7
Pusztai István: Szakmai nyelv — műhelyszargon — — — — —	9
Wolf Tibor: A rádióban hallottuk — — — — —	10
Péchy Blanka: Egy vita mérlege — — — — —	11
Deme László: Új tag a Kazinczy-családban — — — — —	12
Pontozó — — — — —	13
Keresztretjévény — — — — —	14
Éber szemmel, füllel — — — — —	14
Zoltán András: Egy kis csiszolás — — — — —	15
Sz. V.: Adandó alkalommal — — — — —	15
Bácsai Ilona: Megírja, írja meg, meg fogja írni — — — — —	16
Lőrincze Lajos: A „Mi fán terem?” új kiadásáról — — — — —	16
Szende Aladár: Nyelvünk fűszerszámai — — — — —	16
K. M.: A magyar nyelv hetének sikere — — — — —	B/III
Postaláda — — — — —	B/III

Demokrácia és nyelvművelés

Ilyes Gyula azt írja egy helyütt, jól beszélni magyarul — jellem kérdése. Hozzátenném, a nyelvi kultúra sem eleve kész, velünk született adottság, miként a jellem. Ahhoz, hogy az embernek jelleme legyen, meg kell tanulnia az alapvető erkölcsi normákat, ki kell küzdenie, el kell sajátítania egy magatartásmát, szilárd értékrendet. Épp így meg kell tanulnia a nyelvet is. Az élet, a környezet, a munka formálja a jellemet. Kell, hogy legyen nyelvi nevelés is. És ez mind, mind családi környezet, nevelés, neveltetés és közélet dolga.

Nem akarjuk a politikai és anyanyelvi progresszió harcainak érdemeit kisebbíteni, de azt sem állíthatjuk önmegnyugtatóan, hogy népünk „átlagos” nyelvhasználata máris a megfelelő szintre jutott el. A méricskélés helyett azt a történelmi tapasztalatot és távlatos elvet kívánjuk most inkább hangsúlyozni, hogy a társadalom demokratizmusához a pallérozott, szabatos beszéd is nélkülözhetetlen. A valódi társadalmi egyenlőség akkor fejlődhet tovább, ha az egyes rétegeket nem választják el mély kulturális, ezen belül nyelvi szakadékok egymástól. Az egyenlőség egyik lényeges feltétele, hogy mindenki számára érthetően és másokkal egyenlő módon tudjuk magunkat kifejezni, gondolatainkat, véleményünket megfogalmazni. Aki erre kevésbé képes, mint a többiek, hátrányos helyzetbe kerül, demokratikus jogaival, lehetőségeivel sem tud élni, olykor megszólalni is fél, s mindinkább magányos marad. [...]

Természetesen utópia lenne arra gondolni, hogy az országban mindenki egyformán gazdagon és árnyaltan használja anyanyelvét. De azt el lehet és el kell érni, hogy ne csak szót váltson, hanem szót is értsen egymással két — különböző képzettségű és hivatású — ember, a magánéletben és a közfórumokon is. A személyiségek és az értelmes közösség harmóniája nem kis mértékben függ ettől is. [...]

Jóllehet a nyelvművelésben mindenki illetékes, s külön tisztelet, megbecsülés illeti a nyelvészeket, a legnagyobb felelősség a művelődési fórumaira és eszközeire há-

rul. Éppen ezért ezeket a műhelyeket — elsősorban nyelvművelő hatásokuk emelése érdekében — nemcsak kíváncsi, hanem kötelességünk is segíteni, befolyásolni. Ilyen „intézmény” a könyv, a sajtó, a rádió és a televízió, a szónoki emelvény, a művelődési otthonok pódiuma és — talán elsőnek kellett volna említenem — az iskola. [...]

Hallatlanul megnőtt napjainkban a költők, a költészet felelőssége az anyanyelvi kultúra tekintetében is. Az elődök eredményei kötelezőek, de a tömegek kultúrát igénylő éhsége — „éhe a szépnek” — óriási. A társadalom azt kívánja íróinktól és költőinktől, hogy hitelesen fejezzék ki korunkat, az ember, a közösség világát. Ha a közéleti nyelvben jogosan követeljük meg a szavak, a mondanivaló világosságát, a művészetben sem érhetjük be kevesebbel. Riasztó jelenség, hogy amikor nálunk milliók fordulnak a kultúra felé, akkor szellemi életünk egyes köreiből az érthetlenség, az értelmetlenség kultusza terjed, ami persze megint csak nem elsősorban — csupán következményeiben — nyelvi kérdés. [...]

Szakmai beszűkülés tapasztalható lapjainkban, szinte hiányzik az újságírás sok, valamikor klasszikusnak számító műfaja, mint például a krock, a tárcsa, a színes, lírai eszmefuttatás, a valódi vita, egyáltalán: az olvasmányos cikk. Másrészt — és ez az aggasztóbb — jelentéktelen, unalmas, sablonos a sajtó egy részének nyelve. [...] Javulást csak a szocialista társadalmi nyilvánosság erősödése, az újságírók általános szakmai-nyelvi kultúrájának emelése hozhat, beleértve körülményeik, szemléletük általános javítását is. Ez nem jelenti persze azt, hogy a szerkesztők felelősségét ne lehetne már ma is megállapítani, fokozni. Számunkra az anyanyelvi kultúra, az általános műveltség szempontjából is roppant fontos a sajtó nyelve, annál is inkább, mert tudomásul kell vennünk, hogy Magyarországon ma még száz- és százazreknek a nyomtatott sajtó jelenti jóformán az egyetlen rendszeres szellemi táplálékot. [...]

Ugyanilyen nagy felelősség terheli a nyilvánosság előtt megszólalókat. Az élőbeszéd, a közösség előtti megszólalás átlagos színvonala a legutóbbi években — a különböző hasznos kezdeményezések hatására — javult ugyan valamit, de a szóbeli megnyilvánulások nagy részére még mindig a nyakatekertség, a semmitmondó közhe-lyek halmozása a jellemző.

Csökkenteni kellene — nem központi határozattal, hanem valamiféle morális hatású belső megegyezéssel — némely beszédek, felszólalások papírról történő felolvasását. Sok szónok, ha nem beszél, hanem felolvas, menthetlenül sablonokba merevedik, mert írni nem elég jól ír, jóllehet az esetek nagy részében szabadon beszélve ízesen fejezi ki magát. A közönség pedig, amely bizalmatlan az ilyen papírról olvasott, lélektelen szövegekkel szemben, inkább elviselné, ha nem mindegyik mondatban egyezné az alany az állítmánnyal (de azért inkább egyezzen!), semmint hogy nyelvtanilag jól illeszkedő, de üres frázisokat daráljanak a fülebe. A hozzászólásnál, „spontán vitánál” különösen visszatetsző, sőt neveléses az előre leírt szöveg felolvasása. A jó és a rossz példának e tekintetben is hallatlanul nagy nevelőereje van: a demokratizmusnak, a politikai kultúrának is mértéke az élőbeszéd, a közösség előtti megnyilatkozás szokásrendszere, szintje.

Természetes, hogy dokumentumokat, elvi jelentőségű megnyilatkozásokat, szigorúan pontos megfogalmazásokat nem lehet szabadon, rögtönözve elmondani, ha csak be nem magolja őket valaki. Ettől eltekintve azonban legyünk rajta, hogy aki tud, szeret és szívesen is teszi, mondja beszédét minél többször vastag papírhalm nélkül, szabadon, vagy vázlat alapján.

Úrrá tudunk-e lenni e hibákon, fogyatékosságokon? Sokan úgy vélik, hogy nincs szükség semmiféle beavatkozásra, mert a nyelv kilöki magából a fejlődését akadályozó, zavaró elemeket; mások viszont a törvény szigorát követelik, ebben bíznak elsősorban. Sem a beletörődő passzivitás, sem a bürok-

ratikus önkényesség nem il-lik a társadalmi viszonyokba beágyazott, de saját törvényeinek engedelmeskedő nyelvi kultúrához. Lehet ösztönözni, tudatosan befolyásolni a fejlődést, de csakis jó módszerekkel, elviséggel és szívós munkával.

Ne felejtjük: a szó is tett, ahogy Herzen mondta. Szavakkal súlyosan megsebezhetünk embereket, de gyógyíthatunk is. A szó megnevez, s ezzel úrrá lehetünk az ismeretlenségben előlünk megbúvó — veszedelmes jelenségek felett. A megnevezés — megszelídítés is lehet; minden győzelem kezdete. S ehhez sokszor nem a szavak hiányoznak, hanem a megnevezéshez szükséges bátorság. Semmi sem árt annyit nyelvünk tisztaságának, mint a kontérfalazó, a ködös, az üres beszéd, vagy a nyelv értelmét ölt semmitmondás.

A megnevezés azonban csak akkor erő, ha a név nem szakad el attól, amit jelent. Erre utalt Kádár elvtárs, amikor a kongresszusi zár- szóban azt mondta: mindenki feleljen meg a névnek, amit visel.

A nyelvművelésben az írókon, az újságírókon, a politikusokon, a nyelvművelőkön kívül különösen nagy feladat hárul a tanárookra, a pedagógusokra, a népművelőkre.

Nyelvművelő törekvéseink célja — az iskolában és a felnőtt körében — megegyezik alapvető kulturális feladatunkkal: a szocialista demokráciára és életmódra való közösségek, illetve az ezekben élő, művelt egyéniségek kibontakoztatásának segítése.

Csak a szépen és jól beszélő, önmagát kifejezni tudó ember lehet igazán egyenlő az egyenlők társadalmában. Tolsztoj azt mondja a nyelvről, hogy legyen olyan, akár az ablaküveg; maga alig lássék, de rajta keresztül tisztán lehessen kilátni a kertre. Legyen a mi anyanyelvünk mindinkább a tisztul, táguló, eleven világra figyelő gondolkodás, az erősödő demokratizmus alkalmas, tiszta eszköze.

ACZEL GYÖRGY

(Részletek a magyar nyelv hetén, 1980. július 14-én Kecskeméten tartott megnyitó beszédből.)

Lassabban a kitagadással!

Az Édes Anyanyelvünk idei 1. számában Szepes Gyula „Hírlapírók: ne így!” cím alatt szenvedélyes hangon megróttta egy országos napilap sportrovatát, mert állítmányul használta a -t, -tt képzős melléknévi igenevet (hivatott), holott ilyenkor őszintén csak a -va, -ve toldalékos határozói igenévének s a létezés igéjének együttese (van hivatva) lett volna helyes.

A szerző kiinduló tétele ez: „A -t, -tt képzős (befejezett) melléknévi igenevet a magyarság régebben soha nem használta névszói állítmányként, csak jelzőként. A 20. század elején kezdődött el a hibás használat.”

A nyelvészet sok évtizede azt tanítja, hogy a melléknévi igenevek állítmányként ősi kincei nyelvünknek, s a -t, -tt képzősök afféle funkciómegoszlással illeszkedtek be az igeragozás alaksorába. (Lásd pl. Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza 61.) Hiszen már a Königsbergi Törékszalagokon előbukkan az Üdvözlégy ima légtigis *áldott vagy állítmánya*. És a legrégibb ránk maradt könyvnek, a Jókai-kódexnek adatait átugorva, pl. többesjellel a Bécsi Kódexben ez olvasható: *valának megfáradtak*.

Mindamellettt régen nem volt nagyon termékeny ez a nyelvi eszköz, viszont az *áldott, átkozott*-féle és néhány, lassan többé-kevésbé melléknéviessé váló alak (*fáradt, nyugodt, örült* stb.) egészen szokásos volt. Mikor aztán a felvilágosodás hatására szellemi életünk hirtelen megpezsdült, s a nyelvújítók kifejezőeszközeink használati korlátait a hagyományos lehetőségek szélső mezsgyéjéig (néha ezen túl is) kiterjesztették, a -t, -tt képzős igenév alkalmazása szintén tovább lombosodott. Állítmányi szerepe egyre sűrűbbé vált. A „Nyelvünk a reformkorban” kötet példái közül csak a Vörösmarty Salamonjából valót idézem, mert ez már tömör fokozása miatt is újszerű, s a költői nyelv tudatos gazdagítását mutatja: „Teste *dült*, de lelke még *dulottabb*”. Petőfi Nemzeti dalából 1848 óta minden írni-olvasni tudó magyar ismerte a „*kárhozottak* ösapáink” kifejezést stb.

A -t, -tt képzős állítmányt tehát nem a 19–20. század

fordulóján „ötölték ki” a hibásan németesnek mondott -va, -ve + *van*-féle pótlására; ez a tévhit legfőképpen támogatta amannak erősödő használatát. A jelzős szerkezetben hosszabb időn át megszokott melléknévi igenevek ugyanis (pl. *csalódott ember*) a mondattani szerkezetek tipikus összefüggései folytán gyakran szinte kínálkoznak bizonyos állapottal határozói kapcsolásra (*csalódottnak* látzó ember), sőt állítmányul való alkalmazásra is (Ez az ember *csalódott*). De a műszók, szakmai jelentésű igenevek is „hajlamosak” ilyen kihagyások használatára (e mondat *összetett*; az a *jelentés elvont*; a kép *ma védett* stb.).

Méginkább terjedt aztán a korábban el nem nyílt, -t, -tt képzős állítmány a Nyugat stílusforradalma során. A nyelvész szakirodalomban már idézett írói, költői, mű-

fordítói példák helyett csak a legutóbbi évtizedekből való adataim közül említek néhányat. Ime, Németh László írta: „még a rókák is *védtettek* itt”; „az idézetek *koholtak-e*”; „mind *elnyűttek*”; „[Leopardi] modern volt, *izléssel odavetett*, rímekkel *támogatott*”; Déry Tibor: „Vétkemet... személyhez *kötöttebbnek* érzem”; Illyés Gyula: „*megbékéltnek* véltem”; „*konzolidáltabbak* a viszonyok”; Páskándi Géza: „[E törvények] mindenkitől *elfogadtak*”; Galgóczi Erzsébet (idézetként): „A bal halánték... *szétzúzott*”.

Eszemben sincs, hogy az *írva van, el volt romolva*-féle szerkezetek ízesen magyaros voltát kétségbe vonjam. Arról is meg vagyok győződve, hogy a határozói igenéves szerkezetek ikerülésének számdéka olykor szintén támogatja a -t, -tt képzős állítmány terjedését. A biztosítva van a

gondos fogalmazásban nekem is máig természetesebb a *biztosított-nál*; az étel *tálalva van*, nem: *tálalt*; *meg van melegítve*, nem: *melegített*; a sátor ugyancsak *fel van állítva*, nem: *felállított*; a ki *van javítva* is jobb a *javitott-nál*. (De rövidített, ráértékes állításként egy új kiadás már lehet akár *javitott* is.)

Befejezésül arra utalnék, hogy a mai nyelvvédelemnek nem lehet az a célja, hogy jól is használható kifejezőeszközt rosszálljon egyetemesen. Inkább arra kell törekednie, hogy a fűrdővízzel együtt ki ne öntse a gyermeket is. És hát egy ősinék ismert szerkezetet ne minősítsen nyelvünk lepusztítóbb járványának; ne gúnyoljon *tötözés-nek* akkor se, ha némelyek visszaélnék vele, vagy ha ez egy más, szintén régi jó mondatfűzés használati arányát némileg csökkenti.

Tompa József

Így írunk mi

„A kelet–nyugati irányú belvárosi gyűjtőút több funkciót is ellát a terv szerint. Feladata lenne a Széchenyi utca északi oldalának hátsó kiszolgáló-feltároló útjainak gyűjtése. Elsődleges célja azonban, hogy a város felsőfokú központi szerepköréből adódó intézményprogram telepítése számára szervező erejű strukturális elemet képezzen. Az új gyűjtőút északi oldalán új város-szerkezeti egység kialakítását javasolja a terv” (újságnyelvi példa).

A fenti szöveg megértését a nehézkes mondat-szerkezet kívül elsősorban a szak-kifejezések gátlástalan használata nehezíti meg: *gyűjtőút, kiszolgáló-feltároló út* stb. Úgy látszik, kialakulóban van egy jellegzetes műszaki-közigazgatási zsargon, és ez – legalábbis az idézett példa tanúsága szerint – nem marad meg az eredeti körében, hanem ellepi a napisajtó ilyen tárgyú közleményeit is. E nagyképű tudóskodás közepette még kirívóbb a többszörös birtokviszony kifejezésében elkövetett primitív hiba: „...a Széchenyi utca északi oldalának hátsó kiszolgáló-feltároló útjainak gyűjté-

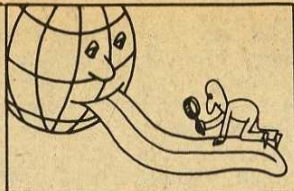
se”. Ha nem találkozunk lépten-nyomon (vagy stílszerűbben: „úton-útfélen”) ezzel a pongyolasággal, bizvást lehetne, hogy szükségtelen elismételni: a birtokos jelző-nak, -nek ragját többszörös birtokos szerkezetben csak az utolsó birtokos kapja meg, az előző(ek) nem. Így azonban nem veheti rossz néven a cikkíró, ha a fejére olvassuk ezt az egyszerű szabályt, amelyet már az általános iskolában illetet volna elsajátítania. Ez lett volna a szabályos megoldás: „...a Széchenyi utca északi oldala hátsó... útjainak gyűjtése”. Gördülékenyebben fogalmazva: „...a Széchenyi utca északi oldalán levő utak gyűjtése”.

Nagymértékben meg van fertőzve ez a stílus a hivatali-mozgalmi-közületi zsargonnal is: „Elsődleges célja (a tervezett útnak), hogy a város felsőfokú központi szerepköréből adódó intézmény-program telepítése számára szervező erejű strukturális elemet képezzen.” Az átlagolvasó nemigen tudja, mit is kell azon érteni, hogy „a város felsőfokú központi szerepköre”, vagy hogy az új út „szervező erejű strukturá-

lis elemet képez”. (Aligha-nem arról van itt szó, hogy bizonyos új intézmények létesítésének nélkülözhetetlen előfeltétele az útépités.) Azaz viszont a nem szakképzett olvasó is tisztában van – hacsak még nem rontották el teljesen a nyelvrézkét –, hogy valahova *telepíteni* csak *intézményeket* lehet, *intézményprogramot* aligha! Végül az „új város-szerkezeti egység kialakítása” nyilván nem egyéb, mint egy új városrész felépítése. Így fordíthatjuk le apránként az újságcikk szövegét zsargonmagyarról közmagyarra. Csak az a baj, hogy egyelőre nem tudunk minden lappeldányhoz egy nyelvész melleslélkelni. Addig is érdemes lenne megpróbálkozni egy másik megoldással: közhethető fogalmazni még nehéz tudományos kérdésekről is.

Leselkedik egy másik – ellenkező előjelű – szélsőség is az értekező próza művelőire: a „túl szépen” írás, az irodalmias vagy éppen irodalmiaskodó stílus. Ennek a kísértésnek sem könnyű ellenállni! De erről majd legközelebb.

Kemény Gábor

MAGYAR NYELVEMLÉK — BÉLYEGEN

A magyar nyelvnek mintegy háromezer éves önálló története van. Arról, hogy anyanyelvünk az Árpád-korig milyen volt, szinte semmilyen adatunk nincs. Csak közvetve: a rokon nyelvek, az ősmagyarba került jövevényszavak segítségével, valamint a későbbi, már ismert nyelvállapot visszavetítésével tudunk következtetni rá.

A nyelv múltjának legfontosabb emlékei az írott források, ezek megjelenése pedig nálunk az államalapítással, a kereszténység főlvetelével kezdődik. Persze Magyarországon eleinte igen kevés tollforgató ember akadt, aki a korabeli nyugat-európai gyakorlatnak megfelelően az állam és az egyház legfontosabb ügyeit latin nyelven foglalta írásba. Ezeknek az írásoknak azonban nagy része elveszett. Írásbeliségünk első eredetiben fennmaradt darabja a Tihanyi Alapítólevél, amelyet a panonhalmi főapátság levéltára őriz. I. András király 1055-ben Tihanyban bencés apátságot alapított, a királyt és Dávid nevű fiát ott is temették el. Az alapító a szerzetesek ellátására a környező megyékben különböző birtokokat, jövedelmeket, szolgálónépeket és jószágokat rendelt. A szolgálók családjukkal együtt száznegyven házában laktak.

Az Alapítólevél történelmi szempontból szintén érdekes, elsősorban azonban mint magyar nyelvelmélet híres. Latin nyelvű oklevél és magyar nyelvelmélet? Igen. A birka-bórhátrára írt latin szövegben ugyanis elsősorban magyar szavak és szó szerkezetek bukkanak elő. Néhány külföldi munkában és Szent Istvának egy-két későbbi másolatban fennmaradt oklevelében szintén akadnak magyar tulajdonnevek és közszegek. A Tihanyi Alapítólevél azonban az első, amelyben ilyen viszonylag nagyobb

számban és esetenként nyelvtani szerkezetet alkotva fordulnak elő. Az oklevél nemcsak a magyarnak, hanem a finnugor nyelveknek is a legrégebb jelentős emléke. (Bárczi Géza professzor részletes könyvet írt róla.) Az Alapítólevél, a földrajzi és személyneveket is beleszámítva, mintegy száz magyar szót tartalmaz. A neveket, azonosító funkciójuk miatt, általában nem szokták — és sokszor nem is lehet — más nyelvre lefordítani. Egy-egy birtokrész meghatározásakor azonban még az alkalmi megnevezéseket sem volt tanácsos átültetni. A helybeli lakosság által ismert és használt nevek körül ugyanis később kevésbé lehetett jogi vita.

Például a Tolna megyei *mortis* (Martos) nevű birtoknak az oklevél többek közt a következő határpontjait említi: *eri iturea* 'érnél levő jószágigatáig', *gnir uuege holmodia rea* 'a mocsár — vagy nyíres — vége hal-mocskájáig', *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* 'a Fehérvárra menő had-útig'. Más szavak még: *tichon* (Tihany), *bolatin* (Balaton), *fuk* (Siófok), *keuris tue* 'kőrisfa töve', *ruuoz licu* 'ravaszlyuk, rókalyuk', *Woitah*, *B[ela]* (személynevek) stb.

A már említett közvetett forrásainkkal és az akkor átvett jövevényszavakkal együtt elsősorban ezek az adatok és társaik adnak fogódzót ahhoz, hogy a korai Árpád-kor nyelvére — és ennek előzményére — következtetni tudjunk. Mellőzve a bonyolultabb elemzést, csak néhány sajátosságra mutatunk rá. Mássalhangzóra végződő szavaink egy része akkor magánhangzóra végződött: *eri, hodu, utu*. Ez a szóvégi magánhangzó végső soron finnugor örökség, s a magyarban a XIII. század közepéig eltűnt. Az Alapítólevél tanúsága szerint a XI. század közepén szavaink na-

gyobb részében már megtörtént a lekopás. Aztán az akkori magánhangzók helyett ma sokszor alsóbb nyelvállású ejtünk, például *u* helyett *o-t*, *ü* helyett *ö-t*, *o* helyett *a-t*.

Az Alapítólevél a korabeli magyar szókincs világába szintén bepillantást nyújt. Egyes szavaink, mint az *itu* 'itatóhely', a *kangrez* azóta már kivessztek, a hajdani 'róka' értelmű *ravasz* szó pedig melléknévi jelentést vett föl. A *kangrez* szónak az értelmét már nem is tudjuk biztosan megállapítani. (Karinty Ferenc Kentaur című kisregényének hőse éveken át hiába kutatja ennek a szónak az eredetét és jelentését.)

Nyelvelméletünk a nyelvtani rendszerre vonatkozóan is ad fölvilágosítást. Látjuk például, hogy az *-a*, *-e* birtokos személyrag már általános (*uuege* 'vége', *uuasara* 'vásárra'). A *-ra*, *-re* ragunk őse itt még névutóként *reá* alakban és főleg '-hoz, -ig' jelentésben szerepel. A finnugor nyelvek ősi mondattani sajátága, hogy a jelző rendszerint a jelzett szó előtt áll. Erre a legkorábbi adatokat épp az Alapítólevélből idézhetjük:

kues kut köves kút', kurt-uel ja 'körtvélyfa, körtefa'.

Az Alapítólevél szavait természetesen a korabeli helyesírás figyelembevételével kell olvasni. Ez még meglehetősen következtetlen, egy-egy betű több hangot is jelelhet, az *u* betű például a rövid *u-t* (fuk), a hosszú *ú-t* (kút), az *ü-t* (kües) és a *v-t* (körtvély). Másrészt ugyanazt a hangot többféleképpen írhatják, a *v-t* például *uu-*val is (*uuege*).

A Tihanyi Alapítólevél stílusánál és szerkezeténél fogva, mint latin szöveg szintén kiemelkedik a korabeli hazai oklevelek közül. Valószínű, hogy Miklós győri püspök fogalmazta.

Múltunk kulturális értékeinek ápolását a maga területén szépen szolgálta a Magyar Posta, amikor a Tihanyi Apátságot és annak 925 éves alapítólevelét Légrády Sándor tervezésében bélyegen ábrázolta. Tudunkkal ez az első eset, hogy egy magyar nyelvelmélet bélyegre kerül. Remélhetőleg nem az utolsó.

A. Molnár Ferenc

NÉVDIVATBEMUTATÓ

Milyen is az ideai névdivat? A kérdést így aligha lehet megválaszolni. A nevek módja mégiscsak lassabban változik, mint a ruhadivat, inkább egy-egy évtized név-ízléséről és újdonságairól számolhatunk be. Abban azonban kétségtelenül hasonlítani a hetvenes évek második felének névadási szokásai pl. a hölgyek szoknyahosszához, hogy itt is, ott is szinte minden divatos.

A legnagyobb közkedveltségnek egyértelműen a hagyományos nevek örvendnek! Nincs tehát igazuk azoknak, akik a „régis szép magyar nevek” kipusztítóit látják a felkapott jövevényekben. A lányok gyakorisági listáján például a harmadik a *Katalin*, nem sokkal marad el tőle a *Zsuzsanna* és az *Éva*, s elől van a *Judit*, az *Ágnes*. Sok helyen tartja még magát a *Mária* és az *Erzsébet*. A fiúk csaknem egyforma számban kapják a *Gábor* és a *László* nevet, a *Zoltán* mellett ezek a legnépszerűbbek. Nem avult el az *István*, *József*, *János*, *Sándor*, *Ferenc* sem, hiszen sok kisfiú öröklí az apja nevét. Természetesen nem tetszik a fiataloknak az előző nemzedékek valamennyi jól ismert keresztnéve. Ezekben az években feltűnően kerülnek a *Gizellát*,

Margitot, *Rozáliát*; kevesebb lett az *Ilona* is. A fiúgyermek csak akkor lesz *Antal*, *Jenő*, *Károly*, *Lajos*, ha az apja vagy a nagyapja is az, tehát ezeket inkább csak hagyománytiszteletből választják a névadók. Az átmenetileg mellőzött nevek sorsáért nem kell aggódnunk; ezeket néhány év vagy évtized múltán éppúgy fölfedezik újra, mint a következő divatirányzat jellemző neveit.

A századunk első felében még régiesnek, vidékiesnek tetsző *András*, *Balázs*, *Péter*, *Tamás* ma a leggyakoribbak között van. Az újabbat kereső szülők egy csoportja pedig éppen a történelmi hangulatot keltő nevekben leli gyönyörűségét. Ilyen a *Bálint*, *Dániel*, *Dávid*, *Gergely*, *Márton*, *Máté*. Ezek a XVI–XVIII. századi Magyarországon általánosan használt, megszokott nevek voltak — gondoljunk csak *Balassi* és *Török Bálint*-ra, *Bornemisza Gergely*-re, *Berzsenyi Dániel*-re, *Baróti Szabó Dávid*-ra —, ma pedig aligha kaphat kisfiú ezeknél „modernebb” nevet. Nem is titkolhatjuk, hogy a divathullámok közül nekünk is ez a legkedvesebb. Ám az előbb említett négy utónév máris olyan gyakori, hogy előfordul egy házban három *Ba-*

lázs, egy óvodai csoportban négy *Péter* és így tovább; a *Gergely* is hasonló karriert fut be rövidesen. Ezért a leendő szülők figyelmébe ajánljuk a hasonló stílusú *Ábelt*, *Boldizsárt*, *Gáspárt*, *Gerzsont*, *Menyhértet*, *Sebestyént*, *Benedeket*; ezek sem avultnak, hanem újszerűnek hatnak ma már, de nem fenyegeti őket a tucatnévvé válás veszélye. (A *Gáspárt* pl. 1976-ban Budapesten 14-en kapták.) A lányok ritkábban viselnek régies nevet, hiszen a XVI. században is kedvelt *Anna*, *Zsófia* soha nem ment ki hosszú időre a divatból. A legtöbben nem is tudják, hogy a legeslegdivatosabb leánynevünk a *Krisztina*, már az Árpád-korban használatos volt Magyarországon, a legtöbb kisgyerek pusztán divatból kapja. De azért a *Bálintok*, *Bencék*, *Mihályok* kishúgaikat nemegyszer *Borbálynak*, *Eszternek*, *Dorottyanak* hívják. Ebből a csoportból az *Orsolya* a legsikeresebb: egyedibb a *Fruzsina*. *Rebeka*, *Ágota*, *Sára*.

Sok bírálat éri manapság az előbbtől élesen elütő divathullám követőit: azokat, akik gyermeküknek idegen hangzású, néha egészen különleges nevet adnak. Itt a lányok vezetnek. Bár az *Andréák*, *Erikák*, *Beáták*, *Mónikák*, *Marietták* és *Henrietták* első nagyobb csoportja már elmúlt húszéves, ezek a nevek ma is népszerűek (1976-ban az *Andrea* a 2. leggyakoribb). Ők voltak az úttörők, s nyomukban tűntek föl, tarka pillangókként ezek: *Szilvia*, *Klaudia*, *Cintia*, *Vivien*, *Daniella*, *Mercédesz*, *Bianka* stb.; és a sok kis franciás: *Ivett*, *Anett*, *Zsannett*, *Nikolett*. Általában dalmos, nőies csengésű nevek, a legtöbbjük jól beleillik nyelvünkbe, mint pl. az *Aletta*, *Edina*, *Anita*, *Diána*, *Linda*. Ilyen típusú a Jókai alkotta *Tímea* is (a 7. 1976-ban!), amely idegen töve ellenére sajátosan magyar névnek tekinthető. A fiúknál kevesebb az új jövevény, de a *Krisztián*, *Roland*, *Norbert* máris igen előkelő helyre rukkolt, van jó néhány *Adrián*, *Konstantin*, *Patrik*, s a legfrissebb divatötletet is megsúgjuk: ez a *Kristóf*.

Nem maradhat említés nélkül a sokszor helytelenül „ösmagyar” titulált nevek csoportja. Eredeti magyar szóból való vagy más nyelvből igen régen — többnyire a törökből még a honfoglalás előtt — átvett nevek tartoznak ide. (No meg a közvélemény által magyarnak tartott, valójában gót eredetű *Attila*.) Legtöbbjüket a re-

formkorban újították föl vagy alkották meg íróink, költőink. Mivel a régi források, a nők korabeli hátrányos társadalmi helyzetét tükrözve, több férfinévet őriztek meg, ez a „divatvonal” ma is elsősorban a fiúké. *Attila*, *Csaba*, *Zsolt* már igen-igen sok van, nem is beszélve az újabban listavezető *Zoltán*-ról. A század elején járatos *Béla*, *Géza*, *Elemér*, *Gyula* most éppen nem túl „sikkes”, tehát nem is ezeket ajánljuk, hanem a Magyar Utónévkönyv bőséges választékából a *Szabolcsot*, *Győzőt*, *Zsombort* és az utóbbi években egyre többször választott, de egyelőre ritka *Kende*, *Keve*, *Bors*, *Csanád*, *Bánk*, *Kadosa*, *Örkény*, *Soma* nevet. A kislányok között még sok a *Tünde* és a *Csilla*, de az ő divatjuk már hanyatlik. Egyre több viszont a *Réka*. Nem túl gyakori az *Enikő* és az *Emese*, még ritkább az *Emőke*, a *Gyöngyvér*, és épp hogy csak fölfedezték a szülők a *Csengét*, *Hajnát*, *Biborkát*.

Csak a legnagyobb divatáramlatokat tudtuk most föl-sorolni, sok-sok szép név kimaradt példánk közül. De ha olvasóink levélben fordulnak hozzánk, szívesen adunk tanácsot, hogyan választhatnak a gyermek vezetéknévhez illő, divatos, de nem „tucat”-keresztnévet.

Bíró Ágnes

„KULTÚRMUNKÁS” (3)

abcdefghi

Kiállítás az Új Tükör moziban

Szerkesztőségünk anyanyelvi kiállítása 1980. szeptember 18-án nyílt meg, és október 15-ig tekinthető meg az Új Tükör mozi előcsarnokában. Nyelvtörténeti képek, könyvek, nyelvészeti cikkek s Édes Anyanyelvünk-sorozat várja az érdeklődőket. Aki a vitrinekben kifüggesztett fejtörőket megoldja, kis szerencsével jutalmat nyerhet. (A megfejtéshez természetesen mellékelni kell e lapszámunk 10. oldalán található szelvényt.) Pályázati feltételeink is a helyszínen olvashatók el.

A kiállítás anyagát Kaján Tibor szerkesztő bizottságunk tagjainak jellegzetes vonásait megörökítő karikatúrái teszik gazdagabbá.

Minden érdeklődőt szeretettel várunk!

VADHAJTÁSOK

A FOLT KIKEZELHETŐSÉG,

csak a textílija illetve színének
károsodásával oldható meg.

Ezért a folt eltávolításától
eltekintettünk.

Női Patyolat Vállalat
Salgótarján

A salgótarjáni Patyolat Vállalatnak nyilván igaza van abban, amit állít, de ahogy igazát kifejti, abban nincs sok köszönet. A mi javaslatunk ez: „A foltot csak a kelme színének károsodása árán tüntethetnénk el, ezért eltávolításáról le kellett mondanunk.”

Legutóbb valóságos nyelvi szörnyszülöttkeket mutatunk be olvasóinknak: olyan külföldön készült, állítólag magyar nyelvű reklámszövegeket, használati és kezelési utasításokat, amelyek minden mondatukkal, minden szavukkal kerékbe törték nyelvünket. Ma a hivatali és a kereskedelmi nyelvnek néhány hazai termékét, vadhajtasát állítjuk pellengérre, mindnyájunk okulására. Azokéra is, akik e hibákat — hanyagságból, figyelmetlenségből, esetleg a kellő ismeretek hiánya következtében — elkövették.

Alapításához, *törzsrögzítéséhez, rendezőfelrakásához szombaton, vasárnap vagyék igénybe a Volán rakodótereket.

Kedvezményes díjtételek a volumen függvényében!

Érdeklődni lehet:
VOLÁN 10. SZÁMÚ VÁLLALAT
vasútforgalmi és darabáruforgalmazó osztályán, Szeged, Bajcsy-Zsilinszky utca 28.
Telefon: 11-703.

Az a hirdetés, amelynek egy részét bemutatjuk, a Délmagyarország 1980. május 18-i számában jelent meg (s talán még máskor, másutt is). Nem hisszük, hogy „a volumen függvényében” ajánlott kedvezményes díjtételek jászba hozták volna az érdeklődőket. Alighanem hatásosabb lett volna egy efféle kedvezmény: „Minél nagyobb rendelés, annál nagyobb kedvezmény!”

Hároméves terv Olaszországban

KISALFÖLD

Befagyasszák a béreket

Rómában kedden közbe-
tették az Androetti-kormány
hároméves gazdasági tervét.

átlagosan 4 százalékkal nö-
vekedne a mezőgazdasági
termelés bruttó értékben 3

olasznak adhatnának mun-
kát (Jelenleg hivatalosan 1,7
millió munkanélkülit tartal-
maz a munkaerő). Olaszország

A Kisalföld című lap szerint befagyasszák. A példát beküldő olvasók szerint befagyasztják. S mivel az efféle hibák az anyanyelvüket szerető embereket méltán aggasztják, borzasztják és riasztják, a lap munkatársai jobban teszik, ha máskor a helyes formát választják.

A 20-AS CSEMEGEBOLTBAN

A NYÍREGYHÁZI KONZERVGYÁR TERMÉKEIBŐL

BEFÖTTEK

ÍZEK

JAMMOK

FŐZELEKKONZERVEK

SAVANYÚSÁGOK

ESÉGES VÁLASZTÉK

MINŐSÉG

EL ELESTARAT!

IZOTT KONZERVEKET A KIVANT

IJTALANUL HAZHOZ SZÁLLÍTJUK.

elefon: 383-332

A darabos gyümölcsajt jelentő, angol, eredetű dzsem szót, mivel nincs helyette magyar szavunk, nincs okunk hibáztatni. Még az sem főbenjáró vétség — bár ma már helyesírási hibának számít —, ha valaki a 20. század elejének szokása szerint jam-nek írja. De a dzsemek helyett hogyan kerül ide a jammok forma? Talán valamiféle katzenjammer (= másnaposság) hatására?

Mi tekintettel vagyunk a Veszprémi Ingatlankezelő Vállalat munkájának fontosságára — azaz elismerjük, hogy a vállalat fontos munkát végez —, de az illetékesek is ismerjék el, hogy ilyen fontoskodó nyakatekertséggel nem szabad hivatalos iratot fogalmazni. Ha azt írták volna, hogy „szavatossági panaszokkaj a helyszíni szemle után nem fordulhatunk a kivitelező vállalatához”, ugyanazt a gondolatot épkezláb módon közölhetnék volna az érdekeltekkel.

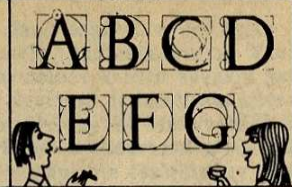
GRÉTSY LÁSZLÓ

Munkánk fontosságára való tekintettel közöljük, hogy a helyszíni szemle után szavatossági jellegű problémákat nem áll módunkban a kivitelező vállalat felé elvényszeríteni.

Szíves és pontos közreműködéséért előre is köszönetet mondunk.

Veszprém, 1979. ... hó... nap

VESZPRÉMI
INGATLANKEZELŐ VÁLLALAT
VESZPRÉM
Működési...

Kaffka Margit érzelemkifejező mondatai

Bárhon üti is fel az olvasó a száz éve született Kaffka Margit regényeit, novelláit, észre kell vennie, hogy az író nő magatartása nem a tárgyilagos, hideg elemző: szenvedély, érzelem, érzékeny vibrálás fedezhető fel benne. Ennek a hatásnak az eléréséhez — miként a Nyugat többi írója, Kaffka is — újszerűen, nagy szabadsággal kezelte a nyelvi eszközöket. Az élőbeszéd hatását keltő szépprózájánál emeltebb stílus-szinten levő, erőteljesen kifejező, helyenként a zsúfoltságig dekoratív kifejezőmódot hozott létre. Írásművésze nemcsak témavilágával, hanem stílusával, az impresszionizmushoz való kötődésével is felidézti számunkra korát, az 1900-as évek kezdeti idejét.

Stílusának impresszionista vonásai jól megfigyelhetők mondatformálásán.

Kérdő, felkiáltó, óhajító mondatait sokszor teszi különösen kifejezővé a szokástól eltérő szerkesztés. Az „Állomások” című regény hősnőjének belső monológjában pl. a tündődt, vívódást jelző kérdő mondat érzelmi hatását erősítik az önálló, felkiáltó tartalmú megszólítások: „Szép, képes, tarka világ! Drága, sokféle élet! Vajon tudok-e majd egyszer, utolszor, ha menni kell — nyugodtan és hálásan búcsúzni tőled?”

A következő felkiáltó tartalmú, kérdő formájú mondatot a „Színek és évek”-ből idézem. A regény hősnője lemondóan és kritikával gondol múltjára, mégsem tudja feledni annak megejtő hangulatát: újra meg újra átéli, felidézve s az olvasó előtt filmszerűen lepergetve nagylány korának mulatós kelleit, a kacér báli ruhadarabokat. Az ezeket jelölő szókapcsolatokat szervetlenül, szerkesztés nélkül fűzi a mondathoz: „Kis, régi, pipes, magcs sarkú cipőm, szalagos bébékálapom, fűzős, tűnikes első nagylányruháim; — istenem — hova lesznek a régi ruhák rongyai, volt életünk tevé-vevése, elszállt,

időközi napok, jeltelen órák nyoma!”

A regénynek egy másik részletében egymást követik a szenvedélyes óhajító, felkiáltó és a tündődt, érzelmes kérdő mondatok. Közük is különös kifejező erőt hordoz a kiemelt névszós (nominális) mondat: „Ürsten, csak tavaszodna, tavaszodna már! Sose lesz vége ennek a borzasztó télnek! Szakad a hó, és kavarog, porzik a pusztá világra, betemeti az utakat, elvág, megszakít mindent. Ez a nagy halottas vakféhérség! Valami, ami mozog, és nem ad hangot, néma, nesztelen, ijedelmes! És idebenn ugyanaz a csend, a füstös lángok kormoznak, csak a kötőtűm zörög, és egy havas szakállú, tűzkő szemű öreg egyre néz mereven engem... Vajon

ébrek vagyok én most? Hát-ha csak álomkép mindez.”

Kaffka mondat szerkesztésének jellemző módja az, hogy a mondat szabályosan megszerkesztett része után tesz hátravetett jelzőket, határozókat, tárgyakat, s ezek önállósulva, új mondatként élnek tovább. Az ilyen alany-nak az értelmező jelzői válnak nominális mondatná: „És jólesett az apja furcsa ráemlékezése; hat év óta először történt ilyes. Valami otthonnal-kapcsolat, valami hozzátartozás a múltból, a gyermekkorhoz, helyhez, ahonnan ki-nőtt — szinte a családi-aság, az összefüggés gyengéd illúziója...” (Állomások)

A hátravetett határozó önállósul: „Úgy bántak velem, mint közjük valóval, kedvéntölt pajtással, kellemes, mulatós, szép jószággal, aki-be illik is így egyenként és együtt, divatból, kedvesbúsan, mosolygósan, szépen és hasztalanul szerelmesnek lenni. Szép, napos nyári délutánokon és muzsikás, mulatós estéken.” (Színek és évek.)

Az „Állomások” következő részletében a főnévi ige-neveknek van fontos mondatstilisztikai szerepük. Az „el lehetett menekülni” szerkezetben az igenév még a lehetett igei állítmány alanya, a többi igenévhez azonban már nem társul állít-

mány, s így művészi névszós mondatban: személytelenül, finom, légies költőiséggel, könnyedén, élénken tudja érzékeltetni az író nő a boldogság tűnékeny érzését: „A korszón kevert, hangos, divatorz nép kerengett; de el lehetett menekülni — visszanezni, megállni, vállat vonni — és összevágó léptekkel, cinkos-kettesben sietni messzebb, csendesebb tájakra, a távoli híd aljába és azonos túl, ahol farakások vannak az elhagyott gyepek parton. Vagy odaát maradni Budán, a Vár alatt — orgonálombos kis kertek közt, gesztenyefás, ódon utcákon ballagni, hasas rostélyú ablakok, vereyes kapuk alatt, régi kopogó kövezeten, polgáris csendű vidéken; olyan csodálatos messzeségben, a vízen túli, lámpaékszeres, sokadalmas világtól. És nevetni rajt így ketten.”

Ezeknek a széttagolt, „impresszionista” mondatoknak a hatása megnő egy még nem említett, de az idézett példákban jól megfigyelhető mondatstilisztikai jelenség, a halmazás folytán. Kaffka Margit mondatainak hosszúságát nem a sok tagmondat logikai kapcsolódása, hanem egy-egy tagmondat mondatrészeinek parttalan, szenvedélyes áradása adja.

Raisz Rózsa

„Nézd meg az anyját”

Nyelvünkben, különösen a nyelvjárásokban sok főnév szorosan kötődik valamiféle eredetibb személyes birtokviszonyhoz, s így önálló szó-készletileg elemként is magán viseli ezt a vonását. Elsősorban a rokonságneveket, illetőleg a testrészneveket kell itt megemlítenünk. Erre utal címül írt közmondásunk is: „Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!” Ha valaki — különösen belső tulajdonságokban — nagyon hasonlít az anyjára vagy az apjára, azt mondjuk rá: *anyja lánya, apja fia*. Sok nyelvjárásban még ma sem mondják, hogy *anya, apa*, hanem *anyja, apja*, noha újabban terjed a személytelen *apa, anya* forma, illetőleg becéző alakja: *anyu, apu stb.*

Érdekes, hogy a mai nyelvi ízlés az eredetibb személyjeles formákat közönségesnek, durvának, sértőnek, jobb esetben ridegnek találja. Éppen ezért az *apád, anyád; apja, anyja*, valamint a *nagyapád, nagyanyád; nagyapja, nagyanyja* helyett egyre inkább a személytelen becéző

formák használatosak: *anya, apa; anyu, apu; anyuka, apuka; nagypapa, nagymama; papa, mama; papi, mami stb.*

Vannak olyan főnevek, amelyek a személyhez szorosabban fűződő fogalmakat hordoznak, mint például: *név, cím, foglalkozás, természet, kedv, hangulat, szokás stb.* Ezeket csakúgy, mint a testrészneveket — általában — birtokos személyjelesen használjuk: „Legyen szíves, mondja meg a nevét!”, „Írja rá a borítékra a címét!” És meg lehetne sorolni a példamondatokat. Napjainkban — sajnos — gyakran elmarad a birtokos személyjel: „Mondja (meg) a nevet!”, „Írja fel a címet!” — „Hajtsa le a fejet!” — „Tegye csipőre a kezét!” — Törölje le a lábát!” Helyesen tehát így kell mondanunk: *Hajtsa le a fejét! Tegye csipőjére a kezét! Törölje le a lábát!*

Megtörténik, hogy a szavakhoz szorosan kötődő birtokos személyjel a közösség nyelvi tudatában elhomályosodik. Ilyenkor csak nyelvtörténeti kutatások tudják

feltárni az elhomályosult viszonyító szerepű nyelvi elemet. Az alábbi szavak vég-ső magánhangzójában — nagy valószínűséggel — a birtokos személyjel egyes szám 3. személyű alakja lappang, bár a mai nyelvtudat ezt már nem tartja számon: *epe, gége, vese, zúza*, illetőleg *marja* 'a ló, szarvasmarha hátának kidomborodó része nyaka és gerince találkozásánál', *orja* 'a sertésnek húsától kivágott hátgerince', *tarja* 'a marha, sertés lapockája felett levő hús'. A Dunántúl nagy részén, különösen nyugaton, délnyugaton az irodalmi, köznyelvi *máj* alakban *mája*: „Kéréd a máját?” „Nekem nem kell a csirke mája!” A *zúzaja* pedig a nyelvjárásokban sokfelé járatos.

A rokonságnevek közül az *apa, anya, ipa, após, napa, anyós, bátya, néne* utolsó magánhangzójában ugyan-csak az egyes 3. személyű birtokos személyjel lappang — teljesen elhomályosult. Ezért ma ezeknek a szavaknak a birtokos személyjeles

alakjait újraképezzük: *apá-m, apá-d, de ap-ja stb.; anyá-m, anyá-d, de: any-ja stb.* Alaktanilag hasonlóképpen viselkedik a *bátya, néne* is. Az eredetibb tövet a 3. személyű alak őrzi: *ap-ja, any-ja, báty-ja, nén-je.* A népnyelvből is — lassan — kiavuló *ipa, napa* újrajelezése ingadozást mutat: *ipam, ipad, ipa, illetőleg ipám, ipád, ipája; napam, napad, napa, illetőleg napám, napád, napája.*

A rokonságnevek között vannak olyan szavak is, amelyeknek birtokos személyes alakja a nyelvtu-

datban eleven, birtokos személyjel nélkül mégsem fordulnak elő. Ilyen például a kiavulóban levő *uram 'férjem', urad 'férjed', ura 'férje'.* Hasonlóképpen ide tartozik a *nejem 'feleségem', nejed 'feleséged', neje 'felesége'* alak is. Ugyanakkor szótáraink nem tartanak számon *úr 'férj', illetőleg nej 'feleség'* jelentésű alapalakokat. Mégis a kevésbé igényes beszélt köznyelvben újabban fel-felbukkan a *nej* forma is: „Elment a *nej* a férje munkahelyére panaszkodni.”

Szabó Géza

Képszerűség hibákkal

Sylvester János óta sűrűn emlegetjük anyanyelvünk erényeként az érzékletességet, a szemléletességet, képszerűséget. Híres nyelvтанában ugyanis ő hívta fel erre kortársai figyelmét.

De a képszerűség, miként a többi stíluskövetelmény, sem valósul meg magától. Nyelvünknek legalább alapfokú ismeret feltételezi.

Aki például a szövetkezet nem kielégítő működéséről, fejlődésének megtorpanásáról szerzett tapasztalatait így fogalmazza meg: „A szövetkezet szekere egy helyben topog” — a képszerűség helyett szembekeverül a valósággal. Addig még rendben van a nyelvi megformálás, amíg a szövetkezetet, illetve a szövetkezet működését azonosítja a szekérrel azon az alapon, hogy mindkettő mozog, halad változó gyorsasággal, általában előre. Ha nem mozog, ha megakad, megáll, akkor baj van. Ki látott azonban olyan szekeret, amely *egy helyben topog*. Tudomásom szerint ilyen szekér még a mesében sincs. Csak olyan van, amelyet nem húz, nem tol senki és semmi, mégis mozog, mégis megy, mégpedig előre. A *topog* cselekvés képzeletében szorosan kapcsolódik olyan élőlényekhez, akiknek, illetve amelyeknek lábuk van. *Topog, toporog* vagy *toporoghat, topoghat* az ember, amikor valamilyen akadály került az útjába; ha ideges, nyugtalan, de négy tal közé van zárva; ha nagyon fázik, de nem tanácsos messzire mennie a megállóhelytől, mert otthagyja a busz. De *topog* az állat is, például a ló, amikor túlságosan nehéz terhet kell vontatnia, vagy amikor mehetnékje van, de a kocsi rövidre fogja a gyeplőt, mert még nem érkezett el az indulás ideje.

Ezt a képet úgy is össze lehet zavarni, ha valaki azt mondja, hogy: „Már évek óta egy helyben tapogatózunk.” — Olyan ember nyilatkozott így, aki türelmetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a konferencián tárgyalt úgy — a helyes magyar kiejtés ügye — nem mozdul, nem halad előre.

Mi a megoldás? A kép, a szóképek következetes megrajzolása, természetesen nyelvünk eszközeivel. A szekér megrekedhet, kátyúba ragadhat, egy helyben vesztegelhet, csak nem *topoghat*. A szövetkezet tagjai viszont egy helyben topognak, amikor tehetetlenkednek. Ezzel a második elrontott kép kiigazítására is javaslatot tettünk. Ha pedig a tapogatózáshoz ragaszkodunk, akkor így kell módosítanunk a szöveget: *Már évek óta sötétben tapogatózunk.* Ez is nagyon képszerű, mert mindannyian tudjuk, hogy a sötétben a legélesebb szemű ember is csak tapogatózva tud tájékozódni, s csak hosszabb tapogatózás után találja meg azt, amit keres.

Nem lehetünk megelégedve azzal a szóképpel sem, amely kérdőjelekből épít tornyot: „Megannyi kérdőjelel tornyosul a kiöregedett sportolók előtt”. — A legtöbb magyar ember számára a felhők tornyosulnak, ezek lehetnek porfelhők is, de nem hinném, hogy a kiöregedett sportolók előtt a kérdőjelek nem egymás után sorban, ahogy frunk, hanem egymás fölött tornyot alkotva sorakoznának.

Rónai Béla

NYELV ÉS ISKOLA

Útmutató

az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny 1980/81. tanévi magyar nyelvi pályatétteleinek kidolgozásához

I.

„Így beszélünk mi” (A mai ifjúsági nyelv értékelő bemutatása)

A pályamű célja: bemutatás és értékelés. Tartalmi hitelét a tárgyilagos, pontos megfigyelés és adatgyűjtés alapozza meg, minőségét pedig a feldolgozás igényességének mértéke határozza meg. A dolgozat írójának a következő feladatot kell megoldania:

1. Szerezzen általános ismereteket az ifjúsági nyelv fogalmáról, helyéről a nyelvi rétegek között, vizsgálatának lehetséges szempontjairól, jellemzőinek tartott általános vonásairól. Tanulmányozza tehát a következő szakirodalmi forrásokat:

Mai magyar nyelvünk. Szerkesztette Grétsy László. 1976. „Az ifjúsági nyelv” című fejezet. 92—93. oldal;

Kovalovszky Miklós: Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség. 1977. 118—124. oldal (itt további szakirodalom található);

Bachát László: Az ifjúsági nyelv szókészletének eredete. Magyar Nyelvőr, 1980. 2. szám.

2. Tájékozottságának birtokában fogjon hozzá a gyűjtéshez. Céduláin személyesen hallott vagy megbízható információtól szerzett adatok szerepeljenek, mégpedig a szavak és kifejezések szövegkörnyezetével együtt. Jegyezzen fel mindent, ami majd az anyag rendezésekor fontos lehet, tehát a következőket:

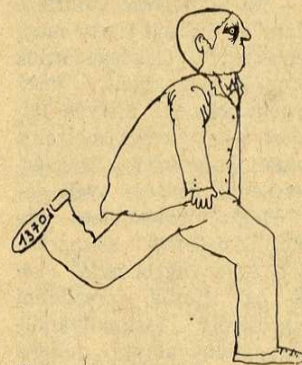
— Hol, milyen alkalommal, milyen szándékkal, miről, kinek, kitől hangzott el?

— Gyakran fordul-e elő, új jelenségnek minősíthető,

vagy már régóta használatos? (Tapasztalata szerint)

— Pontos jelentését és stílusminőségét (bizalmas, játékos, tréfás, túlzó, szépítő, rosszálló, gúnyos, durva — ezeket rövidítésekkel jelezze).

— Nyelvi megformálását (képzett, összetett, mozaikszó, szókapcsolat; átvitel esetén metaforikus vagy metonimikus alakulat).

ÍRD A TALPADRA

3. Az egybegyűjtött anyag feldolgozásával a következő kérdésekre adjon választ (persze nem okvetlenül mindegyikre, hiszen a gyűjtött anyag korlátozza a lehetőségeket):

— Milyen tárgykörökre (témákra), eseményekre, társas kapcsolatokra terjed ki a sajátos nyelvhasználat? Mi motiválja (indítja) a beszélőt a zsargonszerű kifejezésre? Mennyire tudatos a beszélőben az, hogy „ifjúsági nyelven” szól? Hogyan ítéli meg a környezet ezt a beszédmagatartást? Az iskolai anyanyelvi oktatásnak van-e befolyása a fiatalok nyelvhasználatára?

— Milyen mozgás állapítható meg a felgyűlt nyelvi

anyag alapján az ifjúsági nyelvben (a pályázó környezetében)? Változott-e újabban a szó- és kifejezés-használat (pl. olyan „minde-nes szavaké”, mint buli vagy ciki, iskolai vagy műhelyi dolgok, jelenségek, események megnevezésében stb.)?

— Milyenek az „ifjúsági” nyelvi „szövegek”? Szerkesztés szempontjából lazák vagy tömörök-e, stílus szempontjából pongyolák, bőbeszédűek vagy szabatosak, szűkszavúak; negatív vagy pozitív árnyalatúak? Hogyan vallanak a szövegek a beszélő egyéniségéről? Töltelékként vagy tartalmilag szerves elemekként használja-e az ifjúsági nyelv jelenségeit?

— Milyen a gyűjtött szó- és kifejezésanyag *nyelvtani megoldása* (képzés, összetétel, mozaikszó, rövidítés, keresztezés, hangutánzás, hangulatfestés, átvitel)? Ha meg lehet állapítani: milyen nyelvi rétegekből táplálkozik az ifjúság nyelve?

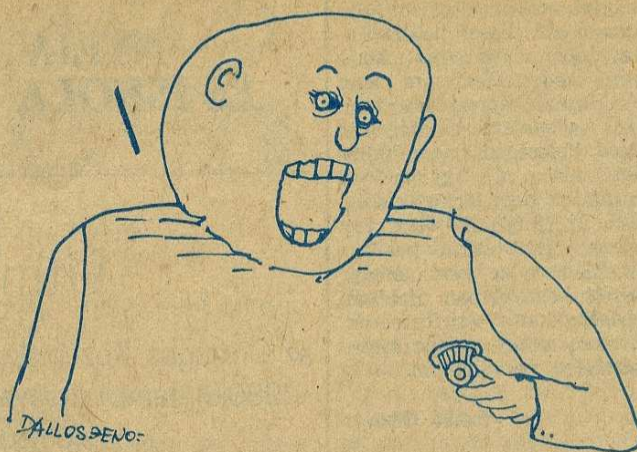
— Mi a pályázó állásfoglalása az ifjúsági nyelv megítélésében? Gazdagodásnak tekinti-e jelenségeit, vagy szegényedésnek? Melyek fejlődést jelző elemei, melyek a fékező hatásúak? Szükségszerű-e az ifjúsági nyelv léte? Hogyan értékelhető erkölcsi, közösségi szempontból? Ad-e megbízható képet az ifjúság társadalmi helyzetéről? Megnyilvánulnak-e benne alkotó jellegű vonások?

II.

Szaknyelvi elemek a köznyelvben (Szókészleti és nyelvhelyességi vizsgálódás)

A dolgozat célja: nyelvi helyzetkép rajzolása. A pályázatot a saját anyaggyűjtésen alapuló önálló feldolgozása teszi értékessé. Írójának a következő feladatot kell megoldania:

1. Tegyen szert kellő *tájékozottságra* a szókészlet rétegződését illetően; tanulmányozza behatóan a szakszókincsek mibenlétét, a többi nyelvi rétegekhez (különösen a köznyelvhez) való viszonyukat; ismerje meg a szakmai szavak csoportosításának szempontjait; legyen képes arra, hogy a köznyelvben előforduló szakmai szavakat felismerje, és meg tud-

ALLÍTSD MAGAD TAKARÉKRA

ja ítélni a köznyelvhez való viszonyukat. — Dolgozza fel tehát elsősorban az alábbi szakirodalmat:

Bencédy—Fábián—Rác—Velcsovnyé: A mai magyar nyelv (Egyetemi tankönyv); 471—80. oldal;

Pusztai István: Szaknyelv és műhelyzsargon. Magyar Nyelvőr, 1975. 395—404. oldal;

Grétsy László (szerk.): Mai magyar nyelvünk. 1976. (Különösen: 24—32. oldal;

Kovalovszky Miklós: Nyelvfelődés, nyelvhelyesség. 1977. (Különösen: 125—34. oldal);

Deme László (szerk.): Szónokok, előadók kézikönyve. 1974. 88—92. oldal;

Grétsy László: Szaknyelvi kalauz. 1964;

Benkő—Lőrincze: Az idegen szavakról (Akadémiai állásfoglalás). Magyar Nyelvőr, 1977: 129—41. oldal.

2. Elméleti ismereteinek állandó szem előtt tartásával *gyűjtsön anyagot*. Újságokat, szépprózai műveket, verseket olvasva — a mozgalmi nyelvi és a tolvajnyelvi szavakat kivéve — írja ki cédulákra a talált szakmai szavakat, mégpedig azzal a mondattal együtt, amelyben szerepelnek! (A lelőhelyet is tüntesse föl!) Figyelje meg környezetete beszédét, a rádiót, a televíziót, és jegyezze föl a társalgás közben használt szavakat! (Ki mondta, mikor?)

Szerepeljenek a cédulán mindazok az egyéb észrevételek is, amelyek a feldolgozás során fontosak lesznek vagy lehetnek, vagyis:

bekerülése által? (E tekintetben a műhelyzsargon, valamint az idegen szavak kérdésköre különös figyelmet érdemel!)

— Milyen *nyelvhelyességi* hibákat vett észre a szakmai eredetű szavakban (alkotás-módjukban, kiejtésükben)? Figyeljen fel a helyesírási hibákra is!

— A szakmai szavakat használóknak észrevette-e valamilyen *hibáját, módosítási igényét, stilustalanságát*, pl. a műszaki, az orvosi stb. zsargon jellegzetes és riasztó eseteit?

— A szépirodalomban *milyen értékük van* a szakmai szavaknak? Hogyan élnek velük prózaíróink, költőink?

— Hogyan tudnánk a szakmai nyelveknek esetleges hibáitól, kedvezőtlen hatásától a köznyelvet *megóvni*?

Ezen az irányító kérdéseken kívül a dolgozat írója természetesen saját nézete szerint fontosnak ítélt gondolatokkal is gazdagíthatja a dolgozatot. Megteheti azt is, hogy *egy-két nézőpontból*

— Mi a szó jelentése a szövegben? (Használja fel ehhez a munkához A magyar nyelv értelmező szótárát, a Magyar értelmező kéziszótárát, az Idegen szavak és kifejezések szótárát stb.)

— A szokásos értelemben használták-e a szót, vagy valamilyen különleges szakmai jelentésárnyalatban, vagy esetleg rosszul?

— Melyik szaktudományból került a köznyelvbe?

— Nyelvi megformáltságát tekintve milyen a szó (tőszó, képzett szó, mozaikszó)? Helyes alkotású-e?

— Gyakran használt elem, vagy csak ritkán fordul elő a köznyelvben?

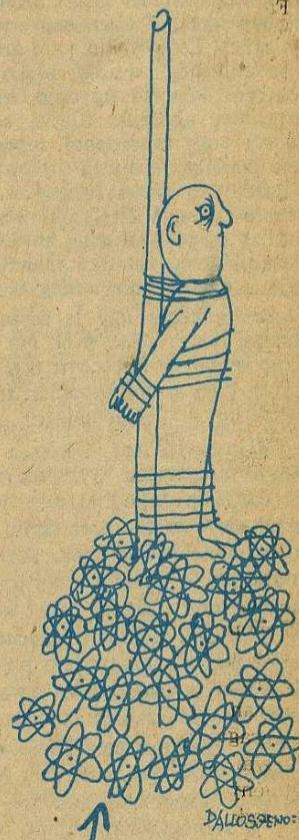
— Természetesen, magától értetődően alkalmazzák-e a szót, vagy a felhasználásával valamilyen különleges célja volt a közlőnek?

3. A pályázó anyaga alapján az alábbi kérdésekre próbáljon meg választ adni:

— Melyek azok a *társadalmi, gazdasági, technikai hatóerők*, amelyek miatt a szaknyelvi szavak bekerülnek a köznyelvbe? Erős-e ez a mozgás napjainkban? Mely szaktudományi ágakból fogadunk be nagyobb számban szavakat? (Esetleg készítsen egy kis statisztikát!)

— Tapasztalható-e a szavak jelentésében vagy alakjában (helyesírásában) valamilyen eltérés a szakmai és a köznyelvi használat között? (A rossz használatra mutasson rá!)

— Nyert-e a magyar nyelv egésze a szakmai szavaknak a köznyelvbe való

ATOMMAGLYA

alaposabb vizsgálatot végez, más mozzanatokra viszont csak vázlatosan tér ki.

III.

Sütő András: Anyám köny-nyű álmot ígér című művének nyelvi-stilisztikai elemzése

A pályázat célja: a mű olyan komplex elemzése, amely a funkcionális stilisztikára épül. A kíváncsi — a megadott szempontok és a legfontosabb szakirodalom figyelembevételével — elsősorban is az önálló vizsgálódás. A dolgozatíró feladata az alábbi:

1. Ne feledkezzék meg arról, hogy az elemzés nyelviszteti jellegű, tehát a nagyobb hangsúly a nyelvi-stilisztikai jelenségek feltárásán, bemutatásán van. Emellett azonban nem szakadhat el a mű tartalmi vonatkozásaitól sem, azaz a tartalom és a forma egységét kell szem előtt tartania. A stíluselemzés módszerét illetően jól használhatók a következő forrásmunkák:

Fábián Pál — Szathmári István—Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázlata. 4. kiadás 1977;

Benkő László: A stílus-elemzés módszere. Valóság, 1965. 7. sz. 58—67. oldal;

Szabó Zoltán: Az egyéni szépirodai stílus jellemzéséről. Magyar Nyelvőr, 1967. 3. sz. 328—338. oldal;

Herczeg Gyula: A modern magyar próza stílusformái. 2. kiadás, 1979.

2. Tartalmi szempontból mutasson rá az írói szándékra, törekvésre, a mű dokumentum-jellegére (ezzel összefüggésben az író szociográfiai módszerére); arra, hogyan sikerül a regénynek megragadnia a teljességet, hogyan fonódik össze a lírai élményszerűség az elemző társadalomrajzzal, az írói hűség és elkötelezettség bemutatásával. A regényelemzések közül különösen két ismertetésre hívjuk fel a figyelmet;

Görömbei András: „Felgyűlt az idő.” Alföld, 1977. 6. sz. 47—51. oldal.

Pomogáts Béla: A valóság vonzásában. Jelenkor, 1970. 12. sz. 1146—1150. oldal.

3. A formai vonatkozások sorában fontos szerepe van az anyagrendezésnek, a két idősíki (a múlt és a jelen) egybejátszatásának, az egyes fejezetek műfaji változatosságának, az elégikus hangvételnek, a tájszavaknak, az egyéni nyelvi alkotásoknak, a képeknek és hasonlatoknak, a mondattani sajátosságoknak stb. A nyelvi-stilisztikai jelenségek megragadásához, kicodulázásához hasznos szempontokat ad Szilágyi Ferenc: „... megváltozni a senyvedő nyelvet...” Sütő András stílusművészete c. írása. Magyar Nyelvőr, 1979. 4. sz. 431—444. oldal.

A pályázó — utalásképpen — rámutathat Sütő András és a magyar nyelv kapcsolataira pl. az Engedjétek hozzámm jönni a szavakat c. művé (1977) alapján, vagy a példaképek (Kemény Zsigmond, Tamási Áron) nyelvi hatására is.

Végül mindhárom témához felhasználható az OPI kiadásában megjelent Ajánló bibliográfia az Országos Közepiskolai Tanulmányi Verseny 1980/81-es tanévi témáihoz. A kiadványt az intézet tantárgyi főosztályától lehet igényelni.

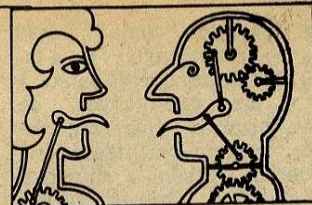
A dolgozat megírásának egyéb követelményei: A pályázatot széles sorközzel gépelve (oldalanként legfeljebb 30 sor, soronként 60 leütés), gondos helyesírással — a gép ékezethiányait pótolva — egy példányban kell beküldeni a verseny szabályzatának megfelelően. Ha a dolgozatíró valamely műből idéz, a szerző nevét, a mű címét és a lapszámot is meg kell adni. A pályázat terjedelme lehetőleg ne haladja meg a 800 sort.

Szende Aladár—

Fábián Pál—

Fülöp Lajos

SZAKNYELVI BERKEKBEN

Szakmai nyelv — műhelyzsargon

Sok szó esik mostanában a szakzsargonról, de nem vagyok biztos benne, hogy mindenki ugyanazt érti rajta. Mario Pei nálunk is népszerűvé vált művében a következőket írja: „A szakmai zsargon bemutatása nem könnyű. Bizonyos tekintetben minden hivatás terminológiája idevehető, beleértve az orvostudományt, a jogot, a nevelést, a technikát, sőt az üzleti életet is a teológiát is, minthogy valamennyi használ olyan terminusokat, amelyek ismeretlenek a kívülállók számára.”

VASCIPO

Ebből a szövegrészből az derül ki, hogy szerzőnk szerint a szaknyelvek szöröstülböröstül — beleértve a műszaki szaknyelveket is — zsargonnak minősülnek. Úgy tetszik, nálunk is sokan egyetértenek Mario Peijel.

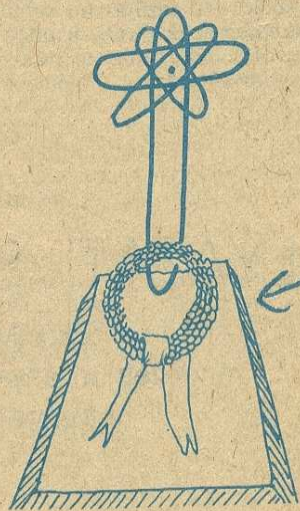
Vajon tényleg így van-e? A szaknyelveket teljes egészükben zsargonnak nevezni azt jelenti, hogy azoknak a szakmai értekezésekben megjelenő változatát is zsargonnak minősítjük csupán azért, mert vagy olyan szavakat használnak, amelyek a köznyelvben ismeretlenek, vagy amelyeknek jelentése a köznyelvtől némiképpen eltér. Legyen példa a köznyelvi beszélő számára ismeretlen szóra a metallográfusok (fémtanosok) szókészletéből

egy idegen szó: az eutektikum (fémek szöveteleme), egyúttal egy magyar és mégis ismeretlen szó: a fekecs (formabevonó anyag). De említsünk egy olyan köznyelvben is ismert szót, amelynek szakmai jelentése a köznyelvtől eltér. Erre jó példa a vas, amely ilyen pontosan él a metallográfus tudatában: „A periódusos rendszer 28. sor-számú eleme. Bővebb értelemben minden kis ötvözőelem-tartalmú vas alapú ötvözet.”

Mi a jellemzője a szaknyelvek értekezésekben megjelenő tudományos rétegének? Nyilván az, hogy a szakkifejezés határozottan ismert fogalomra irányul, és jelentése nem más, mint a jelölt szakmai fogalom. A tudomány hajlik arra, hogy bizonyos mértékig szabványosítsa (egységesítse) a terminológiáját: ugyanarra a szakmai fogalomra, szakmai tárgyra egységes megnevezést ír elő, illetőleg ugyanazt a megnevezést egységesen kívánja értelmezni.

Persze tökéletes egység ennek ellenére sincs. Nem kell éppen nyelvésznek lenni, hogy felfedezzünk valamiféle tagolódást a szakmai nyelvekben is. A szakmai irodalom nyelvét tudományos nyelvi rétegnek minősítettük, jellemzőit már ismer-tetője:

RADIOAKTÍV ANYAGOK TEMETŐJE

jük. Ez alatt foglal helyet az ún. műhelynyelv és a laboratóriumok nyelve, amelyre a nem tudományos, de még bizonyos mértékig fesszes szakmai érintkezés a jellemző. Ebben a világban az öntvény fölzabálja a homokot (selejtajtja), a vastomb inkább vascipó, a festékek előregednek, a repülőgépek kifáradnak. A műhelyek közelében levő laboratóriumi nyelv megszelídíti, sőt familiárisá teszi a félelmetesnek tűnő atomtechnika fogalmait is, mint például szűz neutron (amely még nem ütözött), temető (ahol a radioaktív anyagot elföldelik). A tudomány nyelvbe bevonult szemléletes kifejezések mind a műhelyekben keletkeznek. Ezek nem kiagyalt szakszók, hanem spontán, szellemes szóteremtések.

Van azért a műhelynyelvnek olyan rétege is, amely példamutató nem lehet. Ezt is világítsuk meg egy példacsokorral. Íme a csokor: *abcessz fűrés, alsussz, centíroz, dorni, falcol, falézol, fándli, pajszer, rejbol, szant, hógni, zenkli* stb. Ezek megőrzésére nincs érv. Mi lehet ennek a „szakmai két-nyelvűségnek” az oka? — kérdezhetjük. És ezzel a kérdéssel eljutottunk a zsargonokhoz. Az ok valójában a zsargonok kialakulásának oka: az elkülönülés és különcködés vágya, amely egy kis szakmai előkelőséggel vagy enyhébben rátartisággal társul. Valamikor ezek a szavak „felülről” terjedtek: a szakmájukat kitűnően ismerő német mesterek adták lefelé; aki tőlük tanult, annak nagyobb volt a szakmai tekintélye. Ma már azonban, mivel a szélesebb közösség aligha tiszteli az idegen szavakat, megmaradnak a műhelyen belül, elősegítve a szakmai elzárkózást és a szakmai családiaságot. Műhelyzsargonnak nevezzük ezt a nyelvi réteget, amelynek legfőbb jellemzője a nem szakemberek kizárása a megértésből, oka pedig a szakmai büszkeség.

A műhelyzsargon veszélyesebb válfaja a hivatali zsargon. Ez jobbra a vállalati irodákban divik, és ami veszélyessé teszi: a vállalatoknál keletkező iszonyatos tömegű iratanyagban is megjelenik. Vállalati szervezők munkaértekezletén hallottam a következőket: „Ennek a megfontolásnak az alapján fejlődött ki a *value engineering*” (magyarul: műszaki értékelemzés); „A vállalat erőforrásai: a vállalat *public relations* munkájának eredménye, a vállalati *goodwill*” (az egész mondatot magyarra fordítva: A vállalat erőforrásai: közkapcsolatainak ápolása, jó hírének fokozása). Ezek után nem csodálkozni azon, hogy az erőltetett, tehát álszakszerűség, még a fölösleges idegen szavakat nem tartalmazó mondatok „lefordítását” is megkívánja az olvasótól. Erre is egy példa: „*Vétőjogot emelek a szakszervezet felé*” — mondta a bizalmi, aki valójában a vétőjogával kívánt élni, persze a szakszervezet nevében és nem felé valamelyik gazdasági vezető döntése ellen. De miért ne mondhatta volna ilyen sután, amikor a gazdasági vezető is ilyen módon háborodott fel a neki nyilván kellemetlen szándékon: „Ezt a kérdést illetően *kihangsúlyozást eszközölök*.” Vajon honnan lehet megtanulni ezt a nyelvet?

Tanulság: a szakmai nyelv a maga egészében nem zsargon. Létezik azonban egy rétege, amelyet műhelyzsargonnak nevezhetünk. Ennek öröklött német kifejezései lassan történelmi emlékké válnak, veszélyt nem jelentenek. Veszélyes viszont a műhelyzsargon más szituációban megjelenő változata: a hivatali zsargon, mert ez befurakodik az alapos tanulmányozásra szánt iratokba is, és megzavarhatja az ép nyelvrékű olvasót. Ezt irtanunk kell.

Pusztai István

A rádióban hallottuk

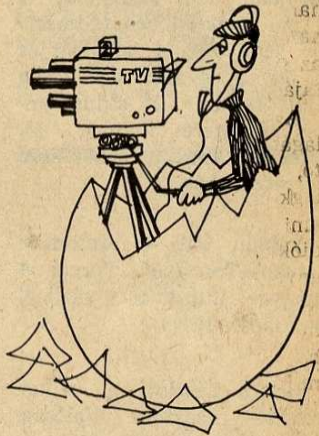
Ezúttal a szó szoros értelmében: a rádió épületében hallottuk rádiósok szájából mindazt, ami e cikk alapjául szolgált, s amiről úgy gondoljuk, nemigen hangzhatna el a rádió műsorában.

„Nem látom a tükörben a head line-t!” panaszkodik egy szerkesztő, majd a technikushoz fordul: „Ha a műezzin elmondta a kopfot, vesére állunk!” E két mondatot, noha minden rádiós megértené, így nem ejti ki a száján egyikük sem. A különösen hangzó szavakat mesterségesen kellett mondatokba sűríteni, mert bizonyára a rádiós jóízűség nem engedi, hogy e zsargon szavai halmozódjanak. Az egyes furcsa szavak nyomán keletkező homály is eloszlik a kívülálló előtt, ha látja, például, hogy az „idézett” szerkesztő miféle papírlapot tart a kezében, s azon mutatja, mit kifogásol. Ha észreveszi, hogy utasítására mit cselekszik a technikus.

Íme: A „tükör” nem más, mint a leendő műsor vázlatja. A szót a nyomtatott sajtótól vette át az elektronikus hírközlés, akárcsak a head line-t, mely a műsorban közölt témák rövid, egysoros kiemelését takarja. Halljuk néha a rádióban (de csak a vevőkészülékekben) magyar megfelelőjét is: műsorétlap. A „kopf” szó is előfordul a sajtóban: a tárgyalandó téma be- vagy inkább fellevezetését jelenti. A „műezzin” a műsorvezető tréfás házi elnevezése. Hasonlóan humoros(nak szánt) házi elnevezés a „bugyi” a magnótekerceket őrző dobozok helyett, maga a szalag „madzag”, amikor pedig a 19 cm/sec sebességű felvételeket a munka gyorsítására 38-ason hallgatják le (a gyakorlati rádiós az ilyen beszédet is tökéletesen érti, és ezért hamarabb találja meg a keresett részt), akkor a csivitelő-sivító hangáradat „rettenetesben” szól.

A rádiósok sajátos szóhasználatának másik természetesen adódó forrása a műszaki nyelv. A „vesére” vagy „nyolcasra, körre” állított mikrofón azokra a jelekre vonatkozik, melyek minden stúdiómikrofonon — „milkin” — megtalálhatók, és melyek mutatják a kész-
lék mágneses térérzékenysé-
gét aszerint, hogy hányszor és milyen alakzatban veszik körül a pontosan alatta álló asztalt.

Ezen az asztalon található a „köhögő”. A bemozdó vész-kikapcsolója ez a gomb arra az esetre, ha fuldokló köhögőroham törne rá, és már nem lenne módja kiintenia a technikai helyiségbe, hogy kapcsolják ki őt az élő adásból. Ezzel az integetéssel jelzik azt is, hogy a műsorban mikor következik, azaz *úszik* be a zene. Az utóbbi kifejezést a rádióhallgatók is ismerik; amiért megemlítjük, annak oka az, hogy ennek az igének egész igekötőrendszere alakult ki a rádiós műhelyzsargonban. A muzsika tehát be- és felúszhat; a végén pedig el-, le- és kiúszhat, és ez mind ugyanazt, a fokozatos elhalkulást jelenti.

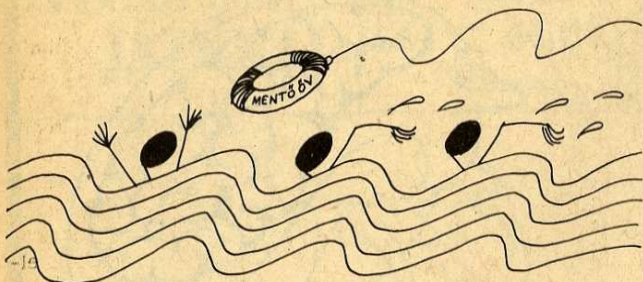
ELŐADÁS

Amikor már kellően halk a zene, a beszédhang ráúszik. A szöveg ekkor a zene fölé vagy rajta van. Így tükrözi a rádiósnyelv zene és próza egyidejű jelenlétében kettejük hangerőviszonyát.

Csaknem hasonlóan teljes „igekötővértben” aratott diadalt a vág is. A nyers (sőt szűz) riportot készítője megvághatja (montírozhatja, vagyis a szükséges vágásokat elvégezheti rajta), a nyelvbottlásokat kivághatja, az általa elképzelt sorrend szerint egyes részeket nem eredeti helyükre bevághat (de tilos ezzel a hallgatót „átvágnia”). Az sem biztos, hogy ha elkészült, megvágott riportjára „felvág”, azt azért főnöke nem „vágja le”...

PÁLYÁZATI SZELVÉNY

Az Új Tükör Moziban
rendezett anyanyelvi kiállítás
rejtvényeihez

BEÜSZOTT A ZENE

A ragasztások helyén a szalag adás közben könnyen elszakadhatna, ezért egy másik tekercsre játsszák át a műsort. Ezt a szót is ismeri minden otthoni magnózó, csak azért hívjuk föl rá a figyelmet, hogy szembeállítsuk vele a tévés szóhasználatot. Ott ugyanis a filmek hanganyagát nem átjátsszák, hanem átírják (valószínűleg az orosz „perepizját” mintájára).

Az amatőr magnósok világától eltér viszont a befutó, amelyet ők befűző szalagként ismernek. Ugyanígy: ami náluk orsó, az a stúdiókban fémből vagy műanyagból készült mag. Ezzel könnyebb bánni, de azért használatával is előfordulhat, hogy a szalag kifordul, mire a magnófej elé ér. Ilyenkor a kezelő töprenghet, hogy nem a felvétel dumpt-e (azaz tompa, a ferritréteg saját zörejei miatt áthallásos-e).

Ezek verbeli rádiós kiadások. Akárcsak ez a különös szókapcsolat: *nyitott*

mikrofon. Ez a furcsa jószág akkor „kel életre” a talpraesett riporter kezében, ha fontos, hogy a megszólítandónak már az első megnyilvánulása is rögzítődjék a szalagon. (Különben a riportok felvételét természetesen megelőzi egy közös beszélgetés.)

A bemutatotthoz kevéssé kötődő zenész-, színész- stb. szaknyelv az említett műszaki és sajtónyelvvél, valamint a hivatalnokok és gépkocsi-vezetők nyelvével együtt alkotná a „rádiós szaknyelvet”. Az, amiből itt ízelítőt kínálunk, legfeljebb rádiós műhelyzsargon. Az intézmény túlon túl fiatal ahhoz, hogy hódíthatna már létező szakmák nyelvéből. A felsorolt foglalkozású munkatársak együttesen teszik ki magát a rádiót, és együtt vigyáznak arra, hogy ez a „céh” nyelvvel ne elkülönüljön, értékeit a többség előtt ne elrejtse, hanem éppen fordítva munkálkodjék.

Wolf Tibor

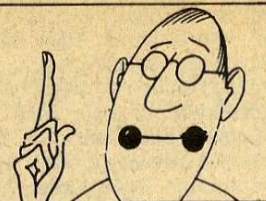
„Nyelvtörténeti háttér nélkül nincs igazi, mélyebb, tudatos nyelvismeret, márpedig a gondolkodó ember nem elégszik meg az ösztönszerűvel, hanem tudatos ismeretekre törekszik.”

(Bárczi Géza)

„Ami tegnap szabálytalanság volt, ma szabály. A nyelv állandóan hullámozik, mozog, változik, mert él. Forradalma új igazságokat fogadtat el, melyek azelőtt képtelenségeknek látszottak. A többség akarata előtt végül meg kell hajolni.”

(Kosztolányi Dezső)

BESZÉLNI NEHÉZ

Egy vita mérlege

Az Édes Anyanyelvünk tavalyi 3. számában közölt — „Az idegen szavak és nevek kiejtése” című — cikkemben (valójában előadásomban, hiszen szövege a Beszélni nehéz! adásban hangzott el) arról beszéltem, hogy „az idegen szót, amennyiben használata előtt nem térhetünk ki, igyekeznünk kell eredeti hangzása szerint ejteni, jobban mondva: *eredeti hangzását megközelíteni*. Persze a hangzókészletünkbeli hiányzó hangok erőltetése, majmolása nélkül”. — Ehhez, ugyancsak az Édes Anyanyelvünkben, hozzászólt Sámbockréthy Péter, majd Balabán Péter, dr. Szilácsiányi Piroska, Deme László, legutóbb pedig Simon Zóárd.

Nézeteltérés e tárgy körül mindig volt, van és lesz; nem csodálkoztam tehát a kapott ellenvetéseken. Nézetem ellen Sámbockréthy Péter így érvel: „Ha... minden idegen szónak az eredeti hangzását akarjuk megközelíteni, felesleges dolgot sürgetünk, a szinte lehetetlent próbálgatjuk.” Igen, ha ezt az elvet követnők, valóban a lehetetlent kísérelnők meg. Ám én a szó *eredeti* hangzásán korántsem az őseredet, hanem a mai hangzását értem. Rámutattam, hogy például a földrajzi nevek hangzása és írásképe miként módosul a nemzetközi hírközlő szervek hatására.

„A nyelvünkben élő változatok iránt türelemmel kell lennünk — követeli Sámbockréthy —, nem kell különösen elkeserednünk, ha az élőnyelv alakulása más változatokat őriz meg és támogat.” Vajon türelmet érdemelnek a helyesbítésre szoruló változatok? Támogatnunk kell a kölcsönszók hibásan meghonosodott alakját is?

Szűrjük le a választ Kontra Miklós „A művelt újrakölcsönzés, Shakespeare ürügyén” című cikkéből (Magyar Nyelvőr 102. évf. 108—9): „egy-egy idegen szó vagy név beilleszkedésének mikéntje nemcsak nyelvi tényezőtől függ, ... hanem... a közvetítők vagy első használók idegen nyelvi és anyanyelvi műveltségének fokától, az éppen uralkodó nyelv-művelő törekvésektől is... A spontán keletkező művelt újrakölcsönzések kihasználása olyan lehetőség, amellyel a nyelv-művelőknek is érdemes számolniuk... Az utóbbi időben elég nagy vitát kavart Shakespeare nevének helyes magyar ejtése. Ferenczy Géza, Péchy Blankával vitázó cikkében... a [sekszpír] ejtést tartja helyesnek, mert ez a »hagyományos ejtésforma«, amit » múlt századi nagy költőink műveiből, levelezéséből, lexikonokból biztosan tudunk«. Péchy Blankának véleményem szerint igaza van, amikor ezt válaszolja: »A Sékszpír üldözendő persze, mint minden túlzás és majmolás. De ha annak rendje és módja szerint Sékszpírt ejtünk, nem vádolhatnak bennünket sem túlzással, sem majmolással.« A [sekszpír] inkább a művelt újrakölcsönzés egy példája, mintsem »erőszakos angoloskodás«, s ha így áll a helyzet, semmi okunk harcolni ellene. Ezen a véleményen van Bárczi Géza is: »ha van olyan hangunk, mely jobban megközelíti az eredeti név kérdéses hangját, ezt lehet, sőt kívánatos felhasználni a kevésbé megfelelő helyett«. Hasonlóan vélekedik Elekfi László is a Mai magyar nyelvünk... c. kötet 38. oldalán, s tulajdonképp arra bátorítja a nyelv-művelőket, hogy használják ki a művelt újrakölcsönzés nyújtotta lehetőségeket.”

Véleményemmel tehát korántsem állok egyedül. Balabán Péter is csak a *Kórdoba* név rossz helyre csúszott ékezetét kifogásolja. Előre bocsátja ugyan, hogy sajtóhibának véli. Sajtóhiba bizony: tanúsítja a rovatszerkesztő megjegyzésén kívül a Nyelvőr Füzetek 12. számának 29. oldala és a Beszélni nehéz! című könyv 3. kiadásának 214. oldala.

Deme László azon élcelődik, mivé fajulhat a buzgóság, ha valaki mindenáron utánozni törekszik az idegen szó hangzását. Igaza van, csakugyan nevetséges volna *daler*-nek vagy *dalör*-nek ejteni a *dollár*-t; de hiszen mindenütt tiltakozom én is a majmolás ellen.

Dr. Szilicsányi Piroska azt a fogas kérdést veti fel: mi legyen az ideális megközelítés mértéke, ha orosz kifejezésekkel van dolgunk. Idézi tanácsomat: „A nevek eredeti hangsúlyozását se erőltessük, nehogy fölbillentse a magyar beszéd folyamat ritmusát.” Az óvatosságot ez esetben alighanem mérsékelnünk kell, mert hiszen az orosz nyelvben, épp a hangsúly parancsára, az írásképp és az ejtés nemegyszer felismerhetetlenségig elüt egymástól. Azt írjuk: *Orel*. És mit mondunk? *Arjol*. Miért? Mert az *o* hangsúlytalan lévén *a*-nak, a hangsúlyos *e* pedig *jo*-nak ejtendő. Így aztán számtalan kifejezés hangsúlyát és lejtését (vagy legalább ejtésbeli következményüket) bajos elsinkófálni.

Hozzászólását Simon Zoárd így kezdi: „Valóban igaz-e, hogy minden eltérés az eredetitől szégyellni való kár, mint Péchy Blanka érezteti.” Kemény leckéztetést érdemelnék, ha azt a képtelenséget sugalmaznám, hogy minden eltérés szégyellni való kár. Én azt írtam — és vállalom is —, hogy szégyellni való kár, ha műveletlenségből eredő botlásból vagy az idegen kiejtés hibás ismeretéből honosodik meg valamely kölcsönszó. Korántsem mondható „precízkedés”-nek, ha ezek közé számítom a *reneszánsz* és az *interjú* szavakat. A *renaissance* — azaz *rőnesszansz* — pontos kiejtéséhez vagy leírásához rendelkezésünkre állnak kifogástalanul megfelelő, hangrendszerünkbe tökéletesen illeszkedő hangok és betűk, kár tehát a nem megfelelőket választani.

Az *interjú* kifejezés ellen azt hajtogatják, hogy a magyar ember nyelve beletörik három egymást követő mássalhangzó kimondásába. De ha világszerte képesek e nemzetközileg használt szó ép kiejtésére, miért volnánk képtelenek rá éppen mi, akik olyan izmos és hajlékony nyelvet beszélünk, amilyen a magyar.

Köszönöm a hozzászólásokat, s hozzáfűzöm: cikkemet nem szántam vitázórnak. (De a rovatszerkesztő szeretné annak tekinteni! — D. L.)

Péchy Blanka

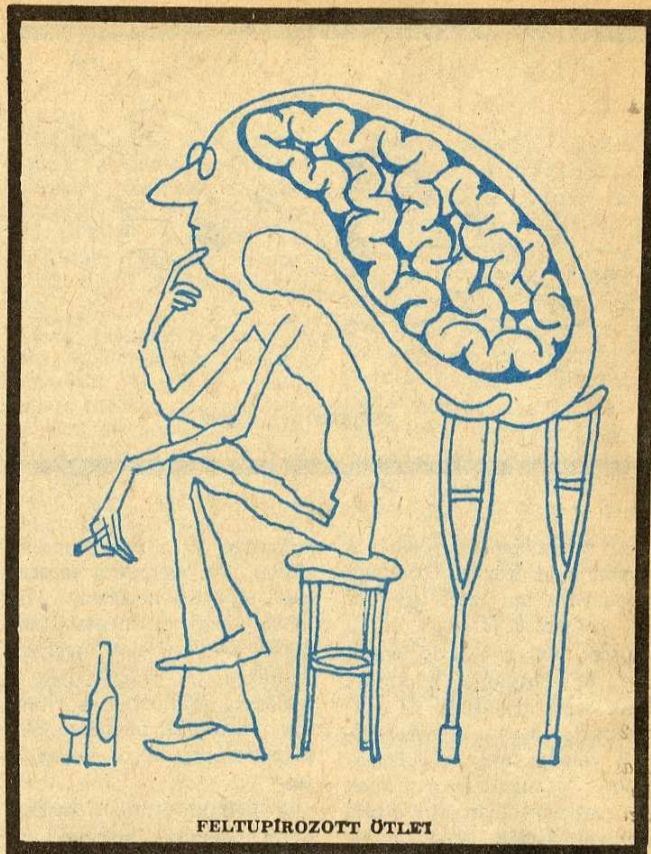
Új tag a Kazinczy-családban

A Kazinczy-alapítványhoz az első tökéesség letétele (azaz 1960) óta Péchy Blanka újabb és újabb kiegészítést tesz hozzá, s ennek révén folyamatosan gyarapodnak azok a formák, amelyek jutalmazással serkentik a helyes és szép — értő és értető — magyar beszéd iránti érdeklődést.

Az első forma az (idestova húszéves) *Kazinczy-díj* volt; egy-egy példamutatóan beszélő színész és rádiós-tévé szereplő kitüntetése. Kistestvére, a *Kazinczy-érem*, a kiejtésben versengő középiskolások legjobbjainak jut (nagyobb számban, s persze kisebb összeggel kísérve), immár tizenhat éve. Az érem azóta kiterjedt a pedagógusjelöltek szintjére; a díj pedig a sok érmet szerzett tanulók magyartanárainak (s a beszédkulturáért sokat tevő tanítók és óvónők legeredményesebbeinek) díjazására is. Néhány éve, külön mezejénként bevonultak a versenypályára a szakmunkástanulók; a középfokok továbbtanulóinak nagyjából a fele. — Új tag lett nemrégiben a családban a *Kazinczy-jelvény*; a példamutatóan beszélő általános iskolások jutalma.

Az eddig így háromtagú (bár hatályában máris eléggé szerteágazó) Kazinczy-családnak most van születőben a negyedik tagja. A most újonnan csatlóztókeresnek tekintélyes összegű évi kamata — *Kazinczy-jutalom* elnevezéssel — ezentúl azoknak a tanulói (közoktatásbeli), illetőleg hallgatói (felsőoktatásbeli) közösségeknek a díjazására szolgál, amelyek — tagjaik korára, oktatási intézményük jellegére és szintjére való tekintet nélkül — szervezeten és rendszeresen („Beszélni nehéz” — körök formájában) kapcsolódnak a rádióhoz — általános beszédkulturánk fejlesztését szolgáló — hasonló című sorozatához; és egy (tan)éven át — folyamatosan beküldött megfigyeléseikkel — érdeklődésükről, hozzáértésükről és fejlődésükről tesznek tanúságot.

Ezek a „Beszélni nehéz!”-körök spontán, tanári-tanulói kezdeményezésből indultak meg néhány évvel ezelőtt. „Működési szabályzat” nem köti őket, tapasztalataik viszont vannak. S össze is adódtak. A rádióhoz „Gondolat” című műsora egy számának teljes (háromnegyed órá) adásidejét az erről va-

FELTUPIROZOTT ÜTLEI

ló beszélgetésnek szentelte június 4-én (ismétlése június 13-án volt). — Szűk a helyünk, csak kiragadott idézeteket adunk.

Miért sürgető az általános beszédkultúra megteremtése? Mert a hangos hírközlő eszközök elterjedésével „a fülünk lesz a tudatszervező szervünk. Az olvasás korszaka után a hallás korszaka következik, tér vissza rá.” (Illyés Gyulának műsorunkhoz intézett leveléből.)

Hol kell kezdeni? „Különösen szomorú vagyok, ha a hibát a diákok és az ifjúság körében látom otthonosnak. Ők a jövő alkotói és nevelői is. Ők még könyebben nevelhetők!” (Sámbokréthy Péter, Pannonhalma.) — „...nem elég a hibákat észrevenni és felsorolni, hanem tennünk kell. És hol tegyünk elsősorban, ha nem az általános iskolában!” (Baráz Miklós iskolaigazgató, Csepel.)

Hogyan működhetnek a körök? Középiskolai tapasztalatok: „A... gyerekeket órán kapcsolom be a kör munkájába... az osztály egyik tagja fölveszi, és másnap meghallgatjuk; ennek megvan az az előnye, hogy vissza lehet játszani, hogyha valamiben nem értünk egyet.” (Katona Rezsőné tanár, Sátorlajújhely.) — „...jómagam is felhasználom [a megfigyelési jelöléseket] órákon is; úgyhogy nemcsak a körök tagjai, hanem

a körön kívüliek... is profitálnak belőle.” (Szilágyi Péterné tanár, Budapest.)

Mik a lehetőségek a pedagógusképzésben? Két tanítóképző főiskolai oktató tapasztalatai: „...mi ezt az adást beépítjük a tanítóképzés oktatási rendszerébe... magnetofonra fölvevett anyagokat, korábban elhangzottakat is, ismételtetn foghasználnunk.” (Kováts Dániel, Sárospatak.) — S még tovább: „...ezentúl... minden két kör összesen hét kör működik itt — D. L.] kap egy magnetofont szalaggal együtt; és ezzel lehetővé válik, hogy a mondatokat többször is meghallgathassák... fejlődjék az a bizonyos belső hallás.” (Gerencsér Éva, Győr.)

S ami a legfontosabb: „Saját magának kellene mindenkinél [a tanárok közül]... helyesen beszélni, és ezt a helyes beszédet ellenőrizni.” (Miskolczi Margit szakiskolai tanár, Budapest.) — Nos: talán ebben is segít a „Kazinczy-család” új tagja. Így hallottuk: „A Kazinczy-jutalom, amelynek bejelentése egyértelműen örömmel töltötte el a kör tagjait, és ösztönző hatását máris érezhettem, azt hiszem, hogy az igényt is, a törekvést is meg fogja sokszorozni...” (Kováts Dániel.)

Magunk is ezt kívánjuk, ezt reméljük.

Deme László

Pontozó

Mindenekelőtt az idei 1. számunkban megjelent rejtvények helyes megfejtését közöljük:

1. Színes állatok.

Aranyhórcsóg. Barna medve. Bíborcsiga. Fehér egér. Kék-róka. Sárgarigó. Szürke gém. Vörösbegy.

2. Szókincsbővítés.

Kasornya: füles kézikosár. Ipall: titkol. Jonh: szív. Szerdek: zsákmány, szerzemény. Csárma: láрма. Kedig: azonban, pedig. Gyakdos: szurkál, bökdös.

3. Banánszavak.

Felcsésem elesége. Nevető evet. Sírós író. Alapító lapít. Akasztó kaszt. Zavaró avar.

4. Dupla vagy semmi! Ötöt. Eltelt. Eledeled. Önön. Énekének. Teme-tem-e? Tekéteké. Eltessékel-tessék.

5. Kazinczy a nyelv-ről. A nyelv egyik leg-féltőbb kincse, egyik leg-főbb dísz a nemzeteknek.

A feladatok ismét fogósak voltak. Telitalálatot csak mintegy száz megfejtőnek sikerült elérnie. Ők az idei létraversenyben 98 ponttal rajtolnak. Közülük most a következő tízen nyertek egy-egy könyvet: Ásmány Gyula, Nyírbátor, Ifjúság u. 3. (4300); Bognár Istvánné, Tabánnya, Réti u. 71. II. 3. (2800); Brányi Rudolf, Budapest, Népköztársaság útja 77. (1062); Császár Győző, Pécs, Kórház tér 7. (7627); Horváth Györgyné, Budapest, Gergely u. 116. IV. 80. (1103); Jungvirth Józsefné, Balinka, Kállai Éva u. 20. (8054); Ratkovics Gizella, Sopron, Kisfaludy u. 7. (9400); Répási János, Tiszavasvári, Élmunkás u. 1. (3330); Schuschny Aurélné, Budapest, Elek u. 4. (1113); Szabó Dénes, Csögle, Kosuth u. 12. (8495).

A pontozó új feladatai

1. ELREJTETT SZÓLÁSOK. Négy szójegyvet közlünk. Mindegyiknek egy-egy szóolás vagy félig-meddig szóolás értékű szókapcsolat a megfejtése. (A helyes megoldás egyenként 4, összesen 16 pontot ér.)

A) Varróeszköz, hibázol!

B) Energiahordozóra belső szerv.

C) Jövendőmondó paripa

D) Üzeme hasznot hozott

2. SZÓKERESÉS. Feladványunk mindegyik mondatában kipontoztuk egy szó helyét. A pontok helyére mindig olyan szót kell beírni, amelynek a végén intarziászerűen mondatunknak a kipontozott rész utáni szava is megtalálható. Bővebb magyarázat helyett két példa:

Míg szolt a ..., Lajka kutya úrutazásáról mesélt Fjodor a kislányának.

Jó koszos ez az autó, az egész ... ragacs és maszat.

Az első mondatban a hiányzó szó: *balalajka*. (Lajka a végződése.) A másodikban a hiányzó szó: *ragacs*. (Végződése: *ragacs*.)

Próbálja hasonló módszerrel megfejteni a rejtvényül feladott mondatokból hiányzó szavakat. (Értéke szavanként 2, összesen 20 pont.)

A) Mi tagadás, ez az... roncs lett.

B) A ... Róza kedvenc műfaja.

C) A ... rács felett melegszik.

D) A barátnóm ... lóra termett szerzet.

E) ... tanya közelében nemigen épül.

F) Üres a pohár, a ... bora elfogyott.

G) A ... Barbara kertjében is megterem.

H) Csordultig van a ..., Anna megtöltötte.

I) Az ... Riga vendéglőinek étlapján is gyakran szerepel.

J) Az erkélyen virágzó ... béna sógorom egyetlen igazi öröme.

3. NYELVÖRMESTER ÚJABB KALANDJA. Nyelvörmester a vállalati ellenőrök jelentését olvasva fölfigyelt a jegyzőkönyvnek erre a mondatára: „A vezetők a gyár egyik műhelyében javíttatják autóikat.” Töprengeni kezdett. Nem volt világos előtte: egy vagy két dolog szűrt szemet a belső ellenőrzésnek?

Telefonált.

— Hány vezetőről van szó?

— Háromról.

— Hány autót láttak a műhelyben.

— Hármat.

Ebből már tudta, hogy a panasz csupán egyetlen tényre a mondatára: „A vezetők a gyár egyik műhelyében javíttatják autóikat! Töprengeni kezdett. Nem volt világos előtte: egy vagy két dolog szűrt szemet a belső ellenőrzésnek?

— Nemcsak a vezetők szabálytalanságát kellene bizonyítani — gondolta magában Nyelvörmester —, hanem a jegyzőkönyv mondatáét is.

Mi ez az utóbbi hiba? (Megfejtése 8 pont.)

4. HÁROM SZÓPÁR A KULCS! A három szópár: cin — csíny, ipar — írás, szög — tőgy. Ahogy e szópárok első tagjából egy furfang révén kikövetkeztethető a szópárok második tagja, ugyanúgy kell rátalálni az alább következő szavak hiányzó társára. (Megfejtése szavanként 2, összesen 20 pont.)

Avar, eper, kan, nap, rovar, sakk, ság, szójel, szópóker, vaskor.

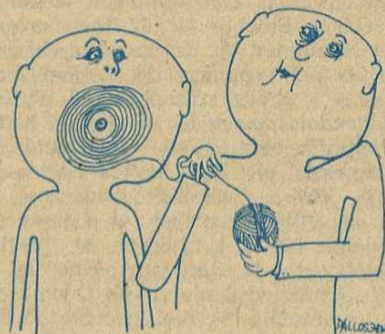
5. JUHÁSZ FERENC A NYELVRŐL. A neves költőnek nyelvünkről szóló megállapítását rejtettük el keresztrejtvényünk fő sorában. (Megfejtése 25 pont.)

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1980. november 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

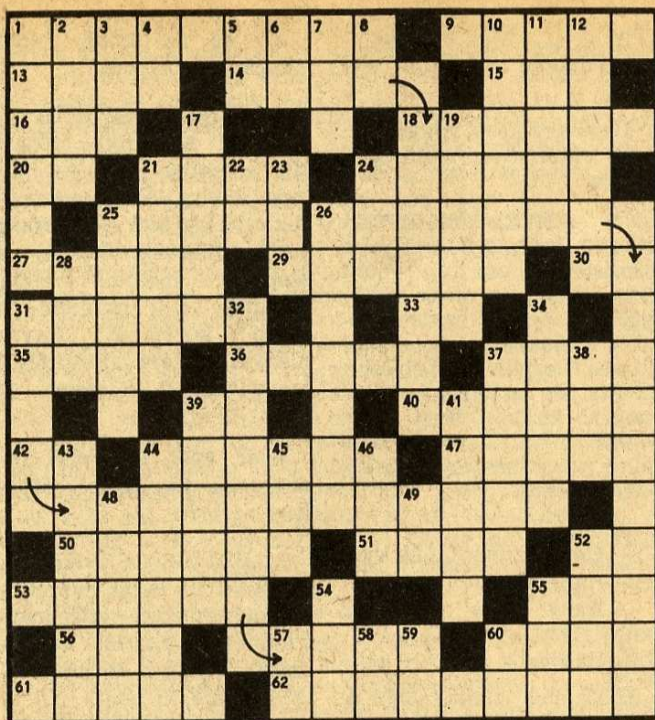
E számunk rejtvényeinek szerzői: BORBÉLY KÁROLY (5), GRÉTSY LÁSZLÓ (4), KOLTÓI ADÁM (3), KUN ERZSÉBET (2), NAGY LÁSZLÓNÉ (1).

KOZMIKUS SEBESÉGGEL

MÉG KÉT CSEMEGE

VEDD AT A LEMEZT

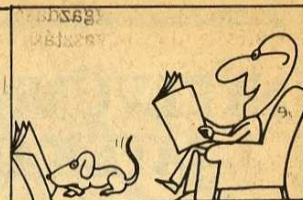
Mai szerzőnk: Juhász Ferenc

Kossuth-díjas költőnk egyik gondolatát idézzük a beküldendő vízszintes 14., 26., függőleges 31. és 32. számú sorban.

VÍZSZINTES: 1. A tibeti buddhista vallás főpapja. 9. Szilíciumoxid; a földkéreg leggyakoribb ásványa. 13. A madarak osztályának tudományos neve. 14. A gondolat első része (zárt betű: Y). 15. Szónokias mutatószó. 16. Kuba jelentős exportcikke. 18. Az aradi vértanúk egyike (Lajos). 20. Hamis. 21. Háborúskodással kapcsolatos. 24. Victor Hugo drámája nyomán készült Verdi-opera. 25. Olajexportáló arab állam. 26. A gondolat második része (zárt betűk: D, N, N). 27. Világhírű operaház. 29. Egyre kevesebb az ilyen iskolák száma. 30. Azonos betűk. 31. Az 1978-as kardvívó-világ bajnokság aranyérmes csapatának tagja (György). 33. A jele: &. 35. Értékesít. 36. Zománc, idegen eredetű szóval. 37. Szálkátlanított halszelet. 39. A „Bovaryné” írójának névbetűi. 40. Orosz festő (Mihail, 1856–1910). 42. Római 105-ös. 44. Porcelánföld. 47. Téli vadvédelmi létesítmény. 50. Külföldön élt kiváló magyar zeneszerző és karmester, utóneve kezdőbetűjével (1900–1978). 51. Táncdalénekes (János). 52. Az urán és az ittrium vegyjele. 53. Rodolfo bűvészmutatványainak ez is egyik kelleke. 55. Szófaj. 56. Idegen szóösszetételekben jelentése: folyás, áramlás. 60. Nóta, névelővel. 61. Csomózott gyapjúfonalból készült szőnyeg. 62. Elvégzendő feladatok rendszerezett elképzelése, vázlata.

FÜGGŐLEGES: 1. Fullánkös rovar. 2. Idejétmúlttá válik. 3. A tudományos-fantasztikus irodalom ismert lengyel képviselője. 4. Ókori római pénz. 5. Francia névelő. 6. Azonban. 7. Sziget az Ír-tengerben. 8. Az ezüst vegyjele. 10. Még ismeretlen tárgy. 11. Rövid szoknyadívat, névelővel. 12. A „Phaedra” című tragédia írója. 17. Dél-afrikai tartomány. 19. Nem szórakoztat, sőt! 21. Előbbre jut. 22. Igen, oroszul. 23. Pusztít. 24. Német tőszámnév. 25. Az ősmagyarokhoz csatlakozott, majd később beolvadt néptörzs. 26. Teljhatalmú francia államférfi, bíboros a XVII. században. 28. Futóverseny végpontja. 31. A gondolat harmadik része (zárt betűk: M, S). 32. A gondolat negyedik, befejező része (zárt betű: M). 34. Könnyed, ringó léptekkel jár. 37. A szólás szerint néha szegény, de hasznos! 38. Vissza; Távbeszélő rövidítése. 39. Faág. 41. Kisebb gáz- vagy villanytüzhelyek. 43. Közismert fémből készült kereskedelmi cikkek gyűjtőneve. 44. Textilipari munka egyik műveletét végzi. 45. Régi súlymérték. 46. Baráti állam rövidítése. 48. Gömbölyded alakú. 49. Ódon egynemű betűi. 52. Pihentetett szántóföld. 54. Etel, becézve. 55. Erre, énfelém. 57. Annyi mint, rövidítve. 58. ...flagranti (=tetten érve). 59. Rövidítés aláírás mellett. 60. Az asztácium vegyjele.

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Tóth László — Budapest, X., Lenfónó u. 4. — az Esti Hírlap 1980. márc. 26-i számában megjelent s a vaszari Hunyadi Termelőszövetkezet munkájáról írt cikk olvasása közben a következő mondatokra lett figyelmes:

„Beállt az ezer férőhelyes tehenészetünk... Az idén ezer fős tehenistállót építünk.”

Véleményünk szerint is furcsa az idézett szövegrész. Már az is, hogy a tehenészet gyűjtőnév jelzőjeként a férőhelyes melléknév szerepel. A beállt állítmánynak a tehenészet-re való vonatkoztatása azonban még ennél is szokatlanabb. Sok minden beállhat — például: beáll a tél, beáll a Balaton, beáll a fájás a lábamba —, de hogy a Hunyadi Termelőszövetkezet tehenésze hogyan képes beállni, az számunkra is rejtély. A legfurcsább és a leghumorosabb talán mégis a második mondat ezer fős tehenistálló kifejezése, hiszen a „személy, ember” jelentésű főből képzett fős jelző használata azt sugallja, hogy a tehenistálló nem ezer tehen, hanem ezer személy befogadására szolgál. A férőhelyes melléknévet nem az előző mondatban kellett volna használni, hanem ebben, a fős kifejezés helyett.

Fazekas Mátyás — 2112 Veregyháza, Kemény Kálmán u. 35. — a Hétfői Hírek 1980. jún. 2-i számában a termelői árváltozásokkal kapcsolatosan többek között a következőket olvasta:

„...ha a nagyobb értékű textíliák vagy kötöttáruk termelői ára fel- vagy lemozog, ne változtassanak egy-két forintot.”

Felmozog és lemozog? Ki gondolná, hogy ez a két egyéni szóalkotás ezt a mindennapi, érthető (de talán nem eléggé hivatalos?) szerkezetet helyettesíti: kis mértékben emelkedik, illetőleg csökken!

Magyar József — 7500 Nagyatád, Szabadság tér 14. — a Somogyi Néplap 1980. máj. 25-i számában az alábbi szövegű gyászjelentést találta:

„Fájdalommal tudatjuk

mindazokkal, akik ismerték és tisztelték, hogy N. N. életének 54. évében 1980. május 27-én, kedden délután háromnegyed 3 órakor lesz a kaposvári Keleti temetőben.”

Vajon hogyan lesz N. N. a kaposvári Keleti temetőben: élve vagy halva? — kérdezi levélírónk.

Gyászjelentés szövegén nem illik viccelődni — mondhatják olvasóink. Mi is így gondoljuk, s bizonyára levélírónk is. A viccet, még hozzá a rossz viccet azonban az csinálta, aki — bizonyára figyelmetlenségből — egy kissé tömörebben fogalmazott a kelleténél. Mi nem takarékoskodtunk volna ennyire, s így szerkesztettük volna meg az idézett hír szövegét: Fájdalommal tudatjuk..., hogy N. N. életének 54. évében elhunyt. Temetése 1980. május 27-én, kedden délután háromnegyed 3 órakor lesz a kaposvári Keleti temetőben.

Piacsek Lajos — 1088 Budapest, Szentkirályi u. 47. — arról a tapasztalatáról számolt be levélben, hogy sokan nincsenek tisztában a szavak pontos jelentésével, azaz nem érzik, hogy például a fölfedez ige nem egyenlő a föltalál-lal, s hogy a visz és a hoz, a jön és a megy nem cserélhető fel egymással. A Magyar néprajzi lexikon 3. kötetének méhészeti szócikkében is például a következőket olvasta:

„A 19. sz. második harmadától, a kiemelhető kaputárak és a mézpergetők felfedezésével vette kezdetét a gazdaságilag intenzív, a tudományos megfigyeléseket is lehetővé tevő, modern méhészet...” (550. l.).

Véleménye szerint Lukács Ernőné—Tarján Rezsőné Megmérjük a világot című könyvecskéjében is helytelen a következő mondat felfedez igéje:

„...annak ellenére, hogy a könyvnyomtatást már 500 éve felfedezte Gutenberg János, még ma is sok analfabéta van a világon” (111. l.).

A Földrajzi Közlemények 1979-es évfolyamának 157. oldalát olvasva pedig megtudhatjuk — folytatja levelezőnk —, hogy:

„A köölaj világgazdasági jelentősége és fogyasztása a század elejétől az 50-es évekig egyenletesen, azt követően ugrásszerűen nőtt, különösen a kedvező *kihozatali* tényezőjű és költségű területeken.”

A hasonló fogalmi tartalmú, de többnyire egymással fölcserélhetetlen szavak pontatlan használata sajnos eléggé gyakori. A levelezőnk idézte mondatok jellemző példái ennek. Főképpen az utolsó mondat *kihozatali tényezőjű* kifejezése.

Ónozó Lajos — 7300 Komló, Székely Bertalan u. 79. — a Dunántúli Napló 1980. ápr. 10-i számában egy súlyos közlekedési balesetről olvasott hirt. Ebből megtudta, hogy egy tejet szállító tehérgépkocsi előtt őzcsapat vágatott át az úton, s a vezető, hogy ne rohanjon az őzek közé, félrehúzta a volánt. Ez a kis mozdulat elég volt ahhoz, hogy

„a félig telt tartályokban oldalra lötytlenő tej súlya az árokba rántsa a teherautót. A gépkocsi *bukfencet vetett a hossz tengelye körül*, majd az árokban landolt.”

Talán *oldalra bukfencezett* a gépkocsi? A *bukfencet vet* kifejezés önmagában is azt jelenti, hogy valami — ésés közben — átfordul a tengelye körül. A *hossztengely* körüli átfordulás következtében csak oldalára eshet, azaz oldalra bukfencezhet a kocsi. Az előre bukfencezés a *hossztengely irányában* vagyis a *kereszt tengely* körül le-

hetséges. Ezt a bukfencezést viszont nem szokás külön szerkezettel magyarázni, mert ez a *bukfencet vet* kifejezés lényege.

Ónozó Lajos egy-két jellemző hirdetésszöveget is idézett levelében a Dunántúli Naplóból. Például ezt a kettőt:

„Felveszünk férfi raktári anyagkiadót, asztalos szakmunkást, betanított munkást és 6 órás *fiatalkorút*. Pécsi Bútorgyár, Pécs, Somogyi Béla út 6. sz.” (1980. IV. 10.), illetőleg:

„Olyan gondozónőt keresek egyéves kislíam mellé, aki lakásán *meggondozná*. »Krisztián« jeligére a Sallai utcai hirdetőbe” (1980. VI. 4.).

A 6 órás *fiatalkorúak* — úgy véljük — nagyon fiatalok még ahhoz, hogy a Pécsi Bútorgyárban munkát vállaljanak. Csupán egy öszszetett szót „spórolt el” az első hirdetés megszövegezője, s lám, milyen értelmetlenség lett az „eredménye”. Mi így fogalmaztunk volna: Felveszünk férfi raktári anyagkiadókat, asztalos szakmunkásokat, betanított munkásokat és 6 órás munkaidőre *fiatalkorúakat*.

A másik hirdetésben szereplő *meggondozná* igealak is nagyon szokatlan. A *gondoz* igét mindig igeikötő nélkül használjuk! Helyesen tehát így kellett volna a szóban forgó hirdetést megfogalmazni: Olyan gondozónőt keresek, aki egyéves kislíamat lakásán gondozná.

T. Urbán Ilona

Adandó alkalommal

Azt mondja egy televíziós színdarab szereplője: Az első *adandó alkalommal* kitétem a Pista szűrét. Egy tanú a bíróság előtt: Sógórom elvitte a pénzt s az első *adandó alkalommal* elköltötte. Az első *adandó alkalommal* megmondtam neki! — közölte egy gyűlés résztvevője.

A jövő időt így keverik össze a múlt idővel, s ennek leggyakrabban az az oka, hogy az „első adandó alkalommal” kifejezés annyira él a mindennapi beszéd gyakorlatában, hogy a beszélők el is felejtették: ez csak a jövő időre, a *majd*-ra vonatkozhat. Pedig a múltbéli cselekvést múltbéli ige névvel képzelhetjük csak el. Mindhárom esetben ezt kellett volna mondani: „az első alkalommal, vagy az első *adott* alkalommal...” *Majd*, tehát a jövőben *adandó* lehet az alkalom. A múltba vonatkoztatva azonban nem használhatjuk ezt a jövő időt kifejező ige névet.

Sz. V.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Egy kis csiszolás

A cirillbetűs orosz neveket és szavakat a közgyakorlatban az Akadémia helyesírási szabályzata szerint írjuk át magyarra (vö. 291—306. pont). Mivel az MTA 1954-i szabályzatát tökéletesíteni óhajtja, meg kellett vizsgálni az orosz átírás rendszerét is. — Az illetékes akadémiai bizottságok szerint nincs ok az orosz átírás szabályainak nagyobb mérvű módosítására, de azért szükség van a csiszolásukra.

A jelenlegi szabályzat 304. pontja szerint a magyarban *ty, gy, ny* betűket kell írni akkor is, ha az orosz névben a „t”, „d”, „n” betűk után nem közvetlenül áll valamely jésítő magánhangzót jelölő betű („je”, „jo”, „i”, „ju”, „ja”), hanem még egy lágyaságjel is beékelődik közéjük. (Technikai okokból az orosz betűket idézőjelbe tévéssel különböztetjük meg a magyaroktól.) Az ilyen betűkapcsolatokkal jelölt orosz hangkapcsolatokat helyesebb lesz a magyarban *tyj, gyj, nyj* betűkapcsolatokkal érzékeltetni. Tehát: a most *Arszenyev, Leontyev* alakban írt orosz családneveket a jövőben *Arszenyjev, Leontyjev* formában fogjuk írni. Ezzel egyrészt jobban visszaadjuk e nevek orosz kiejtését, másrészt megkönnyítjük a nevek eredeti, orosz helyesírására való visszakövetkeztetést is. (A fenti orosz családnevek az *Arszenyij, Leontyij* nevek-ből származnak; további példák: *Arkagyij — Arkagyjev, Ignatyij — Ignatyjev*; stb.) Ugyanez a szabály lesz érvényes például az olyan gyakori orosz nevekre is, mint az *Akszinyja, Tatyjana*. (Ezeket most *Akszinyja, Tatyana* alakban láthatjuk.) — Ne felejtsük el, hogy átírási szabályról van szó: csak az orosz *Tatyjaná*-kra vonatkozik (akiknek a nevét oroszból írjuk át), de nem érinti az oroszból átvett név magyar viselőit, akik természetesen továbbra is *Tatjana* alakban írják helyesen a nevüket, mint azt Ladó János Magyar utónév-könyve rögzíti.

A 306. pont az idegen eredetű orosz szavakra és tulajdonnevekre vonatkozik és előírja, hogy azokat kivétel nélkül az oroszból kell a magyarba áttenni. Ennek a szabálynak a következetes alkalmazása elég sok nehézségbe ütközött: Szvjatoszlav *Richter* nevét például nemigen írják *Rihter*-nek vagy netán *Rihtyer*-nek. Talán másoknak is feltűnt, hogy amikor sajtónk az 1979. évi moszkvai filmfesztiválról tudósított, amelyen bemutatták Szergej *Eisenstein* Viva Mexico! című filmjét, a klasszikus szovjet rendező nevét napi- és hetilapjaink hol *Eizenstein*-nek, hol *Ejzenstejn*-nek írták, de láttam *Ejzenstein* alakot is. A tervezett szabályozás alapján véve fenntartja azt az elvet, hogy a latin betűs nyelvekből származó orosz neveket az oroszból kell átírni, de ugyanakkor megengedi, hogy azokat a közismert neveket, amelyek eredeti, latin betűs formájukban terjedtek el a nemzetközi tudományos és művészeti életben (esetleg viselőik is így használták őket külföldön), eredeti írásmódjuk szerint írjuk. E szerint tehát *Ejzenstejn, Gercen, Ehrenburg, Rihtyer* stb. helyett az *Eisenstein, Herzen, Ehrenburg, Richter* stb. alakok lesznek majd a helyesek. A szabálynak ez a módosult értelmezése tulajdonképpen az eléggé elterjedt kevert írásmódok (pl. *Eizenstein; Hercen*) ellen irányul, amelyekben mintegy kereszteződnek az oroszból való átírás elvei (—z—; —c—) és az eredeti (jelen esetben német) írásmód visszaállítására irányuló törekvésnek (*Ei—, —ei—; H—*).

Az orosz átírás többi kérdésében továbbra is a most érvényes helyesírási szabályzat marad az irányadó.

Zoltán András

Megírja, írja meg, meg fogja írni...

Hogyan írjuk helyesen az igekötős igéket? — hangzik el számtalan nyelvtanórán a kérdés. Ilyenkor a diákok arca felderül, és több-kevesebb pontossággal már fúj-ják is az akadémiai helyesírási szabályzatban ekképp megfogalmazott szabályokat: „Az igekötőt egybeírjuk az igével akkor, ha közvetlenül az ige előtt áll és rája vonatkozik: *abbahagy, bemegy, ellenáll*... stb.” (162. pont) — „Az igekötőt különírjuk az igétől akkor, ha az igekötő az ige után áll: *építsük föl, fogadjátok meg, nézz szíj-jel*... stb.” (163. pont) — „Ha az igekötő és a vele kapcsolatos ige között még egy vagy több más szó is van, az igekötőt külön írjuk az utána következő szótól: *be kell csuknia, fel akar mászni, meg kell tennünk, rá lehet beszélni, szét ne tépd* stb. Az igekötő egybe- vagy különírása gyakran fontos értelmi különbséget jelöl: *megvan ott ez is; de: meg van írva a levél*... stb.” (164. pont)

A tollbamondások, fogalmazások hibái azonban azt jelzik, hogy a legtöbbször könnyen alkalmazható szabályoknak is vannak azért buktatói.

Zavarba kerül például a 162. ponttal kapcsolatban az, aki nem ismeri a határozószók és az igekötők összefüggését, illetőleg nem tudja, hogy ugyanazok a szavak két szófajhoz is tartoznak, határozószók is, igekötők is lehetnek. Így azután sokan nem érzik igekötős igének az ilyen szavakat: *abbahagy, agyonüt, különír, tönkre-megy, végigjár* stb. — Bonyolítja a helyzetet az is, hogy nem írjuk egybe az igekötőtül használt határozószót az igével akkor, ha a határozói szerepét hangsúlyozzuk: *neki külön írt, de: a szavakat különírjuk; ott hagyta, ahol volt, de: ott hagyta a családját; fenn maradt a padlason, de: fennmaradt a neve*; stb. (Vö. 165. pont) — Ugyancsak különírunk az igétől néhány kötőjellel összekapcsolt vagy egybeírt sajátos határozószót: *föl-le jár, előre-hátra ugrál, ide-oda kapkod; összevissza fecseg, szerteszét szór*; stb. — A megismételt

igekötőket viszont (a 393. pont szerint) így írjuk: *föl-fölsóhajt, le-leül, visszavisszanéz* stb.

A legtöbb problémát azonban a 164. pont alkalmazása okozza. Egyszerű az ilyen kifejezés helyesírása: *szét ne tépd*. Ebben az esetben a sorrend: igekötő-beékelődő tagadószó-ige. Más azonban a helyzet a *be kell csukni, fel akar mászni* típusú példákban. Ezekben igekötő-ige-főnévi igenév következik egymásra. Tehát éppen a beékelődő szó az ige, ám az igekötő nem az igéhez, hanem az utána következő és vele rokon szófajhoz, a (főnévi vagy határozói) igenévhez tartozik: *abba kell hagyni, el akarjuk vinni, be van kötve, meg van botránkozva* stb. Ide sorolhatjuk a jövő idejű igealakokat is: *be fogja látni, abba fogják hagyni, el fog vinni* stb.

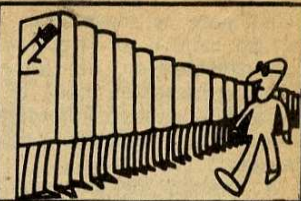
Ilyenkor a 162. pont mechanikus alkalmazói az igekötőt gyakran egybeírják az utána következő igével, pedig értelem szerint nem tartoznak össze. Elsősorban azt kell tehát eldönteni, hogy az igekötő melyik igéhez vagy igenévhez tartozik, mert ettől függ az egybe- vagy különírás. Bizonytalan-ság esetén célszerű átalakítani a szerkezetet, mégpedig úgy, hogy az állító alakban levőt tagadó alakba tesszük: *be kell vallani — nem kell bevallani; be kell csukni — nem kell becsukni; el van szakadva — nincs elszakadva*; stb. Így az igekötő a vele összetartozó ige vagy igenév mellé kerül. Ez azután eldönti az állító forma helyes leírását is.

Tanulságos lesz még bemutatni néhány példát az értelemszerű egybe- és különírásra is: *Meg van elégedve, mert megvan mindene*. A felesleget el próbálta adni. Rögtön elpróbálta az új tancot. El szoktak járni hozzánk. Elszoktak már tőlünk.

Az igekötők kifogástalan helyesírásához tehát nem elegendő a szabályok elsajátítása, figyelni kell a szöveg értelmére, összefüggéseire is. A kettő együttesen szolgálja gondolataink pontos kifejezését.

Bácsai Ilona

SZEMLE

A „Mi fán terem?” új kiadásáról

GONDOLAT, 1979.

Aligha van népszerűbb, többet foglalkoztatott nyelvészeti munka O. Nagy Gábornak immár harmadik s most tetemesen bővített kiadásban megjelent *Mi fán terem?* c. könyvének. Akik szólásaink eredete, magyarázatai iránt érdeklődnek — nagyon sokan vannak ilyenek! — ebben keresnek és a legtöbb esetben találnak is választ kérdéseikre. A *Mi fán terem?* példája, azt is mondhatnám: mintája a jó tudományos ismeretterjesztő könyvnek. Érdekes, élvezetes olvasmány, de minden megállapítása alapos tudományos kutatásra épül, s az esetek többségében valami újat is ad az eddigi eredményekhez. Így a szólások kutatójának is nélkülözhetetlen alapmű ez a könyv.

Kovalovszky Miklós rendezte sajtó alá a hét évvel ezelőtt tragikus körülmények közt meghalt O. Nagy Gábor művének új kiadását. Az újonnan bekerült szólásmagyarázatok (zöld ágra vergődik; megfeji az ágast; akasztófa címere; leesik az álla; fölmege már neki az anyja papucs; lenyeli a békát; kapkod, mint Bernát a ménkü után; ötödik kerék; megrázza, mint Krisztus a vargát; vérszemet kap; stb.) szintén O. Nagy Gábor mű-

vei, ezeket folyóiratokban és másutt megjelent közleményekből gyűjtötte-válogatta össze Kovalovszky. Újonnan került bele a gyűjteménybe egy cikk a mostanában keletkezett szólásokról is.

A magyarázatok végén levő forrásjegyzékek is kiegészültek az előző kiadás óta megjelent tanulmányok, közlemények adataival, hogy az érdeklődő és a kutató is minél nagyobb haszonnal forgathassa ezt a művet. Új anyagként tartalmazza a harmadik kiadás O. Nagy Gábor igen alapos összefoglaló tanulmányát a szólások, közmondások, állandó szókapcsolatok rendszeréről, típusairól.

L. L.

LENYELI A BÉKÁT

Kossa János: Nyelvünk fűszerszámai

GONDOLAT, 1979.

A szerző a jugoszláviai nyelvűvelés legkiválóbb munkása volt. Három kötete jelent már meg az újvidéki Fórum könyvkiadó gondozásában. Ezeknek anyagából, valamint egyéb írásaiból áll össze ez a küllemére is elegáns kötet, hogy a magyarországi olvasók is megismerkedjenek kiváló nyelv gondozó munkásságával.

A kötet címét a könyv egyik írása adja. A szólásokról van szó benne, amelyek nélkül éppúgy izetlen a beszédünk, mint amilyen izetlen a fűszertelen étel. Ha

feledésbe merülnek, ha a beszélők megmásvítják, tévesen alkalmazzák vagy éppen összevagyváltják őket, az a nyelvérzék romlásának jele.

Kossa Jánosnak alapos oka van arra, hogy rítse a jugoszláviai magyarság nyelvét. Hiszen amikor azt olvassa, hogy „Egy húron pendülnek a haladással”, másutt pedig, hogy „Megegyeztek új katonai támaszpontok létesítéséről”, azután ezt: „...sok szerepet játszanak a szubjektív tényezők” stb., akkor nemcsak a szóláshasználat hibái tűnnek elébe, hanem a von-

tolt a köznyelvbe, s ezt éppen a 'tűznek, világítóész-köznek az égését megszünteti' jelentésű *olt*-tól való megkülönböztetés szándékával magyarázhatjuk. Különösen a szaknyelvekben találkozzunk az *o*-tal mind gyakrabban, főként a kertészet szóhasználatában, de az orvosi nyelvben is előfordul. Kevésbé vették át viszont például az állattenyésztők, s a köznyelvben is az *l*-es változat a megszokott, helyesírási szótáraink is csak ezt tartalmazzák. Általában tehát így mondjuk: betegség elleni *védőoltás*, *oltási* lap, fiatal vesszőket *beolt*, megkezdődött az *eboltás* stb. (És természetesen *tűzet olt*, *gyertyát olt*, *meszet olt* stb.)

Heltainé Nagy Erzsébet

Kiskunmajsáról érkezett a következő kérdés: Helyes-e az alábbi mondat írásjelhasználata:

„Ennek a nagy feladatnak a megoldásához két út vezet. Egyik a technológia átalakítása úgy, hogy kevesebb kézi munka ráfordításal termeljenek szőlőt. A másik, olyan munkaerő foglalkoztatása, amelynek semmiféle szőlőtermesztési gyakorlata sincs.”

Az írásjelek nagyon fontos elemek. Velük tükröztetjük a mondatok szerkezetét, tagolódását, s érzékeltetjük —

bizonyos mértékig — a hangsúlyt, hanglejtést, illetőleg a beszédbeli szüneteket. A kérdés második és harmadik mondatának írásjelhasználata azért nem szerencsés, mert nem tükrözi az idézett szövegrész szerkezetét, s nem könnyíti meg a szöveg felfogását, megértését. A párhuzamos szerkesztés s a megfelelő írásjelek használata viszont világossá, áttekinthetővé teheti a szöveget. Mi például a következő megoldást választanánk: Az egyik: a technológia átalakítása úgy, hogy kevesebb... A másik: olyan munkaerő foglalkoztatása...

Megjegyezzük még: A második mondat kézi munka ráfordítással kifejezésének írása pontatlan, hibás. Ebben a mondatban a kézi munka szerkezet elemeit — alkalmilag — egybe kell írunk, a ráfordítás főnevet pedig kötőjellel kell az egybeírt alakhoz kapcsolnunk; csak így tudjuk pontosan jelölni a kérdéses szerkezet elemeinek egymással való kapcsolatát s az egész szerkezet jelentését. Vagyis azt, hogy olyan munkáról van szó, amelyet kézzel végeznek. (Tehát nem a ráfordítás kézi, mint ahogy a három szóba írt alak sugallja, hanem a munka, amellyel a technológiát át kell alakítani.)

Takács Lajosné

KONYHANYELVTAN

NYELVLECKE

Ez a küldemény
bérmentesítés
nélkül
adható föl!

POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODA

BUDAPEST

1900